

A 12 szótagú, hangsúlyos verselésű sorokból álló, négy végrimet összecsengető versszakot Zrínyi Miklósról Zrínyi-versszaknak nevezte el a költészettan. E versszak jellemző vonása még, hogy soronként általában 4—2—4—2 ritmikai egységekre tagolódik, és a metszet rendszerint a második ritmikai egység után, vagyis a hatodik szótag után következik. A versszaknak ez a felépítése nem Zrínyitől származik ugyan — a költői gyakorlatnak kedvelt formája volt ez már a XVI. században! —, mégis, mivel irodalmunk első nagy koncepciójú epikus remeke, Zrínyinek a *Szigeti veszedelme* ezt a versszakot választotta formájául, azt kell mondanunk: ez a versszak mint költői forma, méltán viseli első nagy epikus költőnk nevét.

A „négy-sarkos”, tehát a négy végrimet összecsengető Zrínyi-versszak és általában a magyar alexandrinus, az általános szabályok megállapításán túl nem sok figyelmet kapott eddig a magyar vers titkainak kutatóitól. Zrínyi Miklós verselésétől értetlenül fordult el a költő kora is, de valljuk meg, értetlenül állt ezzel a verseléssel szemben az a kor is, amely másfél századdal a költő halála után először érezte meg életének hősi példáját és művének nemzetébresztő erejét. Hogy ennek megítélésében nem tévedek, mutatja az a tény, hogy gróf Ráday Gedeon, ifjúkorában hexameterekre kezdte „fordítani” Zrínyi magyar ütemű verssorait, melyek a vájt fülű Ráday felfogása szerint élvezhetetlenül nehézkesek. Ebből az átírásból kevés készült el, de ismerjük — a maga korában nagy tetszéssel olvasták — „A török ifjú énekét”, a Zrínyiász egyik részletének szabad átköltését (III. ének 32—40. vsz.) 8 és 9 szótagú jámbikus sorokban, amelyek a Zrínyi-versek férfias erejéből, komor zengéséből bizony vajmi keveset őriztek meg. Hogy ilyen módon mi ment kárba Zrínyi verselésének finom zenei értékeiből, arra most nem akarok rámutatni — inkább folytatom a felfedezőik tévedéseinek elősorolását: gróf Teleki Ferenc is hexameterben kezdi meg az eposz németre fordítását 1817-ben. Vörösmarty, bár a négy-sarkos Zrínyi-strófát maga is használta „Tündérvölgy” című töredékében, mégis, amikor megjeleníti és megszólaltatja Zrínyit: a pompásan megrajzolt jelenet sorai áradó, robogó hexameterek — jeléül annak, hogy az a kor verstani szempontból nem látott Zrínyiben semmi megszívlelni valót, hiszen a kor költői el sem tudták képzelni, hogy a magyar elődöket megelevenítő hősköltemény, amelynek megírására olyan nagy lelkesedéssel készültek a jobbak, ne Homéros versformájában szólaljon meg! Érdekes megjegyezni, hogy a XVIII. század végén s a XIX. század elején jelentkező rajongók közül még Kazinczy értette meg leginkább Zrínyi verselését. Tudnunk kell, hogy Kazinczy-nak van egy *Zrínyi* című költeménye, amelyről Négyesy azt mondja, hogy „Zrínyi modorának, nyelvének és verselő sajátosságainak sokszor csalódásig hű utánzása jellemzi”. Természetesen mindezek jellemzik a költeményt, hiszen benne Kazinczy egész versszakokat teljes szöveghűséggel vett át Zrínyiből, elsősorban a *Violához* című bájos, friss idillből. Én a legérdekesebbnek Kazinczy költeményében azt tartom, hogy ahol egész versszakot szóról szóra átemel Zrínyiből, nem akarja megjavítani Zrínyi ósdinak és nehézkesnek tartott verselését — így például változatlanul hagyja Zrínyinek ún. rossz metszetű sorát, amelyben a metszet nem a hatodik, hanem a hetedik szótag után következik:

Talán nem járunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy Kazinczy megérezte ezeknek a szabálytalan metszetű soroknak különös zeneiségét, vagyis azt, hogy valamely régi és a XVII. században ismert dallam hatása játszott közre ezeknek a különös Zrínyi-soroknak a kialakulásában!

Arany János tanulmányában a Zrínyiász forrásait tárgyalja — verselés szempontjából nem bírálja nagy epikus ósének művét. De bírálatnak éppen elég az ő Zrínyi-átírása. A teljes első éneknek és a második ének 17 szakaszának átírása készült el — ebből az Arany-féle változatból világosan kitűnik: mit fogadott el és főleg: mit vetett el Zrínyi verseléséből. Az átírás tanúsága szerint Arany Zrínyinek nemcsak nyelvét, hanem verselését is nehézkesnek, sok hibával küszködőnek érezte, ehhez képest sok helyt merész kézzel hasított fel a mű eredeti szövetét, hogy finomabb ízléssel jobb, tetszetősebb — hibátlan részeket szőjön a régi helyébe. A rímeket többnyire csak mai nyelvre írta át, így csinosította őket. Ez használt is nekik: új fénnel kezdtek ragyogni. Őt helyen a rímet annyira gyengének tartotta, hogy ezeket ki is cserélte.

Íme a kétféle változat:

Zrínyi:

Röpüle mindaddig és nem nyugovék meg,
Míg Alectót pokolban nem találá meg. (I. 28)

Arany:

Röpüle mindaddig és nem nyugovék meg,
Pokolban Alektót amíg nem lelé meg.

Zrínyi:

Hihető is, szélben mert nincs, sem az lángban
Oly vidámság, gyorsaság, mint vagyon abban. (I. 80)

Arany:

Hihető is, mert nincs se szélben, se lángban
Gyorsaság vidámság, mint e paripában.

Zrínyi:

Szulimánnak nem régen lettek hódulók;
Az nagy s bü Egyptusban ezek lakosok. (I. 85)

Arany:

Szulimánhoz nem rég estek, mint hódulók,
A nagy s bü Egyptus lévén az ő honok.

Zrínyi:

Valamerre fordul, piros vért sokat ont;
Igy Turi cselekszik, töröktől bántódott. (II. 8)

Arany:

Valamerre fordul, piros vért sokat ont;
Igy cselekszik Turi, kit török had boszont.

Zrínyi:

De láta sok török vért ottan omolva,
Holttestet, romlott sátort sokat találá. (II. 17)

Arany:

De láta sok török vért ottan omolva,
Holttest, török sátor, sok hevert halomba.

Az itt megjavított rímeken kívül, úgy látszik, Aranyt kiváltképpen nyugtalanították az ún. hibás sormetszetek, hiszen az előbbi öt idézetből négynek a sormetszetét szintén helyreállította, vagyis oda tette, ahol véleménye szerint állnia kell: a hatodik, nem pedig a hetedik szótag után! Igen ám, de ez átírási módnak több helyt áldozatul esnek a Zrínye-vers zenéjének olyan finom rezdülései, amelynek Zrínyi után két századdal éppen Aranynál, a *Buda halálában* bővülték el a magyar vers igazi élvezőit. Horváth János is említi, de meg általánosán vállott felfogás is, hogy Arany János az egyes szótagok időmértékét is igyekezett az ének időméreteihez igazítani — ez a megállapítás különösen pályája második felére érvényes. Régi epikus énekeinkben sűrűn előforduló ütemméret az, amely két rövid hangot két hosszúval fogat közre: — *oo* —, choriambus-méret. Ez a jelenség már világosan megfigyehető Árgirus királyfiról szóló *énekelt* verses széphistóriánkban. Ezt s ennek rokonait alkalmazta Arany tizenkettőseiben, pl.: „Tündérpalatának (— *oo* —) / bizonyára hinnéd” (Buda halála, I. ének 5. vsz.). Arany egész költői gyakorlatából alighanem a legszebb példa erre a *Buda halála* XI. énekének 36. szakasza, amelynek nyolc félsora közül hét: töretlen-tisztán lebegő choriambus — a daktilikus lebegés csupán az utolsó előtti félsorban nem érvényesül:

„Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél?
Vagy lábom előtt csak egyszerre születél?
Lehelleted' arcom még érzeni tompa:
Ott vagy azért, látlak, hogy fürdöl a porba'”

De térjünk vissza Zrínyihez. Azt hiszem, a sok-sok példa közül néhány is elég lesz annak bizonyítására, hogy Zrínyi a *Szigeti veszedelemben* is, de hangsúlyos ritmusú 12-es lírai verseiben is tökéletes tisztasággal megszólaltatja ezt a finom zeneiségű ritmusváltozatot, amelynek kialakulásába talán az antikosz ütemek áthallása is közreműködött. Példák „Feszület” című verséből:

„Fogyattad könyvedet / csak egy violáért” / (— *oo* —)
„Árassz cataractát / (— *oo* —) szemedből méltóért”
„Azért, ki körösztfán / (— *oo* —) függött büneidért”
„Szájad megkeserült / az mérges ecettül” / (— *oo* —)

A *Szigeti veszedelemből* a példának egész serege tolu tollam alá, amelyekben a choriambikus ütemezés tisztán érvényesül. Hadd idézzek ezek közül legalább néhányat:

„Mikor Amirassen / (*o* — *oo* —) látja társa dolgát,
Hogy rettenetes harc- / (— *oo* —) ban Demirham lankad.” (XI. 75)
„És küldjed el aztot / (— *oo* —) szultán Szulimánban,” / (— *oo* —) (I. 20)
„Röpüle mindaddig / és nem nyugovék meg,” / (— *oo* —) (I. 28)
„Mely nagy folyhót kerem- / get Károl elődben, / (— *oo* —)
És hogyha idején / nem vészed eszedben,” / (— *oo* —) (I. 35)
„Sokan koronáért / (— *oo* —) mast is vonyakodnak.” / (— *oo* —) (I. 56)
„Hogy győzdelemben / (— *oo* —) ne légyen kétségem,” (I. 61)
„Háromszor kerülél / szárnyon az juhokat,

Szárnyait mozgatván / mint gallyavitorlyát;" / (— — o o — —) (IV. 70)
 „Éhtelen madarak / minket nem ijesztnek.” / (— — o o — —) (IV. 78)
 „Kit sokszor előttünk, / (— — o o — —) mint barmot hajtottunk;” (V. 12)
 „Mint vízi óriás / bán gázol a vérben,” / (— — o o — —) (X. 98)
 „Mint tatárnak szüve / s haragja hatalmas;” / (o — o o — —) (XI. 11)
 „De ihon Olind bék / szégyenli futását,” / (— — o o — —) (XI. 98)
 „Mind két keze terhes / (— — o o — —) iszonyu kaszával.” (XIV. 40)
 „Cumilla urának / (o — o o — —) szomakját szablyáru
 Levészi kezével / (o — o o — —) s kíván innya abbul,” (XII. 106)

Ugyanabban a versszakban néha négy vagy több ilyen lebegő félsor is gyönyörködteti fülünket:

„Bátran neki indult / (— — o o — —) az vár árokjának,
 Nem gondol semmit is, / hogy társai hullnak; / (— — o o — —)
 Mellette s fölötte / (— — o o — —) ónok sűrűn járnak, / (— — o o — —)
 Sokak közép mellyén / az vasban akadnak. / (— — o o — —) (X. 19)

Hogy Zrínyi tudatosan alkalmazza verselésében a choriambusi lebegő vers-zenét, azt fényesen bizonyítják azok az inverziók, amelyek éppen azért váltak szükségessé, hogy erre a vers-zenére hangszerelhesse verssorait. Pl.

„Víz lassu zugással / (— — o o — —) széllengedézzel”. / (— — o o — —) (III. 33)
 „Erső emberölő / van dárda kezében;” / (— — o o — —) (VII. 52)
 „Szerencse de azt is / (o — o o — —) elviszi előlem.” (XII. 102)

Különös módon Arany nem veszi észre a Zrínyi-vers ritmusának ezt a sajátos vonását — átírásában ugyanis ezek a sorok vesztenek eredeti zeneiségükből. Pl.:

Zrínyi:

„Nem-é viperákat / (— — o o — —) keblemben neveltem?” (I. 19)

Arany:

„Nemde viperákat keblemben neveltem?”

Zrínyi:

„Halálról életre / ismét hozom őket.” / (— — o o — —) (I. 24)

Arany:

„Halálról életre hozom ismét őket.”

Zrínyi:

„Gondolá, mindenben / árt késődelemség,” / (— — o o — —) (II. 1)

Arany:

„Gondolá, mindenben árt késedelmesség,”

Zrínyi inversióval éri el a lebegő vers-zenét ebben a sorban:

„Igy Túri cselekszik, / (— — o o — —) töröktől bántódott.” (II. 8)

Arany helyreállítja a szórendet, ezzel megszünteti a félsor lebegő ütemét, a második félsort pedig, mint láttuk, a rím kedvéért újra írja:

„Igy cselekszik Túri, kit török had boszont.”

Nem folytatjuk a zeneileg elrontott sorok előszámlálását, csak Arany eljárásának érzékeltetése végett megemlítjük: az ő versein is ugyanilyen sérelem esnék, ha történetesen valakinek kedve kerekednék az ő inverzióit kijavítani ilyenképpen: „Honnan jöttél kicsi / szellő, ég vándora?” — a már előbb idézett „Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél” helyett! Dehát kinek jutna ilyesmi eszébe?

Arany átírásában több ízben rosszul járnak Zrínyi mesteri alliterációi, amelyeknek, mint később látni fogjuk, olyan nagy szerepük van az ének színezésében, a drámai lüktetés fokozásában. Erre is mutatok néhány példát.

Zrínyi:

„Olvasd hanggal deák, hadd végyük elménkben.” (I. 61)

Arany:

„Olvasd nagyfenn deák: hadd vegyük elménkben.”

Az átírás következtében elvész a v hangok alliterációja ebben a sorban:

Zrínyi:

„Oly vidámság, gyorsaság, mint vagyon abban.” (I. 80)

Arany:

„Gyorsaság, vidámság, mint e paripában.”

Ugyancsak elvész az m hangok játéka ebben a sorban:

Zrínyi:

„Keresztényekre és megyen sok musulmán,” (I. 99)

Arany:

„Keresztényekre s vele sok muzulmán,”

E változtatások nagy részét Arany, mint már említettem, azért látta szükségesnek, hogy a hibásnak vélt sormetszetet helyreállítsa, vagyis oda tegye, ahol szerinte állnia kell: a hatodik szótag után. Nézzük csak meg: mi hát a helyzet ezekkel a rakoncátlan sormetszetekkel? Ezekre bizony csóbstól idézhetnénk példát Zrínyi összes verseiből, de különösen a *Szigeti veszedelemből*. Íme:

„Játszottam szerelemnek / édes versével.” (I. 1)

„Juttassa magyarokra / való haragban.” (I. 20)

„Várasokat, váarakat / röjtök hamuban.” (I. 48)

„Mikor fekke találják / vadászok abban.” (II. 7)

„Hogy Turit megnyuzatja / mindjárt merevén.” (II. 18)

„Mert kötve vagy szerencse / az én lábamhoz.” (III. 39)

Két egymást követő sorban:

„Nem lesz módja ez éjjel / kicsin csatának;

Nem hogy lenne járása / derekas hadnak.” (III. 22)

„Kanizsai fészekben / eztet nevelték,

Azonban ily véletlen / dolog történék.” (XIII. 86)

Azt is tu - dód sok - szor mond - tam, ér - ted meg - ha - lok.
 De mi - vel hogy nem sze - retsz, so - ha fel nem lölsz,
 Mig Ró - zsa - fát* völ - gyé - ben ve - lem egy - be kelsz.

* Jozsa fát

Az előbbi dal első, második és utolsó sora helyett, s a Bartók feljegyezte dal két utolsó sora helyett a dallamra hibátlanul énekelhető valamennyi ilyen szabálytalan metszetű Zrínyi-sor.

Megvallom, nem nagyon lehetne szaporítani azoknak az idézeteknek a számát, amelyek minden erőltetés nélkül 4—2//4—2 tagolás szerint ritmizálhatók. Sőt már itt kijelentem: ez a fajta ritmizálás egyáltalán nem jellemző Zrínyi verseire. A *Szigeti veszedelem* legnagyobb részének tanúsága szerint a mű verselésére jellemző: a 3—3/3—3, illetve: 3—3/2—4 és 2—4/3—3 tagolás, amelyen belül 4—2-es tagolású félsorok, néha egész sorok is előfordulnak. Érdekes módon az eposz első sora:

„Én az ki / azelőtt // ifiu / elmével”

már ezzel a ritmusváltozattal mutatkozik be. Bízvást kimondhatjuk: mindenütt, ahol feszült légkört, pergő eseménysort, váratlan fordulatot ábrázol a költő, ahol külső mozgalmasságot vagy belső indulatokat festenek a sorok: ez a tagolási mód feltétlenül — és aránylag tisztán — jelentkezik. Amikor a fúria Szelim szultán képében megjelenik Szulimán álmában és beszélni kezd, az ének fordulathoz ér és a hang felindultsága indokoltá teszi a tiszta 3-as tagolást:

„Fiam, te / aluszol, // így kezdé / beszédét, 3—3//3—3
 S nem véssz / eszedben // Istennek / kegyelmét” 3—3//3—3 (I. 34)

Ez a tagolás, ha nem is tisztán, a későbbi szakaszokban is megmutatkozik, majd három szakasszal később már az egész versszakot átszövi:

„Kelj fel, / éles kardot // köss az / oldalodra, / 2—4//2—4
 Indulj meg / hadaddal // tévölygő / magyarrá; / 3—3//3—3
 Én leszek / melletted // és minden / dolgodra / 3—3//3—3
 Vigyázok / hűséggel // s minden / nyavalyádra.” 3—3//2—4 (I. 38)

Arszlán bég lázas és dühödt megtorló készüléteit így adja elő a Második ének V. szakasza:

„Azonban / dühössen // öszvegyűjté / hadát, / 3—3//4—2
 Valaki / köthetett // oldalára / szablyát; / 3—3//4—2
 De mind meg- / bővíté // az vezér / táborát, / 3—3//3—3
 Rövid nap / számlála // tizszer ezer / szablyát.” 3—3//4—2

Amikor Zrínyi válogatott vitézeivel meglepi a siklósi basa táborát, a törökök fejvesztett kapkodását, az összecsapás zűrzavarát csaknem végig tiszta 3-as tagolású ütemek érzékeltetik:

„Rikoltás, / kiáltás // esék az / táborban, / 3—3 // 3—3
 Azt tudnád / ördögök // ugatnak / pokolban, / 3—3 // 3—3
 Felrözzent / az basa, // nem késik / sátorban, / 3—3 // 3—3
 Jó lovára / ugrék // fegyveres / páncérban.” / 4—2 // 3—3 (III. 55)

A hadi készüllet leírása, akkor is, ha tárgyilagos, higgadt, közvetlen kifejezések hangzanak el benne („egy szóval”), már a harc előérzetének izgalmaival terhes:

„Sok deszkát, / taligát // és égni / való fát, / 3—3 // 3—3
 Salétrumot, / kénküt // s égett / mogyorófát, / 4—2 // 2—4
 Sok kemény / tölyfából // temerdek / gerendát; / 3—3 // 3—3
 Egy szóval, / az mi kell // várnak, / mindent hozat.” / 3—3 // 2—4 (V. 66)

Az Almás vizénél történt rajtaütés sebes fordulatait így festi a ritmus:

„Kiált: / „Iste kaur!” // Nem kiált / sokáig, / 2—4 // 3—3
 Mert rámené / Dandó, // mint ama / mérges gyík / 4—2 // 3—3
 Szablyáját / Dervisben // vágá / hón- / aljáig, / 3—3 // 3—3
 Éltétül, / szavátul // egyszersmind / elválék. / 3—3 // 3—3
 Kiáltás, / futkozás // táborban / nagy esék, / 3—3 // 3—3
 Ki kergeti / lovát, // ki lovára / ugrik, / 4—2 // 4—2
 Ki pengé / berekben // gyalázattal / bujlik, / 3—3 // 4—2
 Még maga / basa is // ottan meg- / rettenik.” / 3—3 // 3—3 (VI. 63—64)

Demirhám, amikor hozzá elérkezik Hamviván halálának híre:

„Esztelen / szagatja // ruháját / magának, / 3—3 // 3—3
 Mintha / használhatna // aval / Hamvivánnak.” / 2—4 // 2—4 (VII. 3)

A török sereg egyik rohamának leírásánál a janicsárok tüzelését, az ostromra rohanó sereg egegrázó csatakiáltásait s az ágyuk rettenetes robaját csattogtatja és görgeti a 3-as tagolású ritmus:

„De az / ágyukat is // egyszersmind / kilüvék, / 2—4 // 3—3
 Azt tudnád, / leszakad // reád az / magas ég; / 3—3 // 3—3
 Ahol az / föld robog, // repedez / mint a jég, / 3—3 // 3—3
 Sziget / bástyája is // féltébül / mozdul meg.” / 2—4 // 3—3 (VII. 20)

Radivoj vitézt a költő lelkes hangon így szólítja meg:

„Legelső, / nagy horvát, // Radivoj, / te voltál, / 3—3 // 3—3
 Ki pogány / török vért // szablyával / ontottál;” / 3—3 // 3—3 (VII. 65)

Ez az összecsapás, amelyben Radivoj elsőnek ontott török vért, elkeseredett, nagyméretű csatává fejlődik, amelyben Zrínyi két török hőst levág, Arszlánt és Benavirt. Közben Deli Videt halálra keresi Demirhám, hogy megbosszulja rajta Hamviván halálát. Rustán meg Zrínyin akarja megbosszulni öccse halálát. Deli Vid és Demirhám rettenetes párharcra folyik s a török sereg egy részé, Zrínyitől megrettenve, megfutamodik. Mindezt a vérviharos, szörnyű kavargást a verssorok ritmusával olyan módon érzékelteti a költő, hogy öt versszakon, egész verstömbön át szabályosan megszólaltatja, mint valami harci dob, a 3-as ütem-tagolást, amelyet csak a 4—2-es tagolás váltogat néha:

„Demirhám / haraggal // s dühösséggel / nagyobb, / 3—3 // 4—2
 De vitész / Deli Vid // igaz hűtellel / bátrabb; / 3—3 // 4—2
 Nem enged / egym ásnak, // szikráznak / az kardok, / 3—3 // 3—3
 Magokon / merő vas // nagy messziről / ragyog. 3—3 // 4—2

Török két / csapással // Deli Vid / paizsát /	3—3 // 3—3
Darabokra / rontá, // de török / sisakját /	4—2 // 3—3
Deli Vid / eltöré, // mert szablyája / lapját /	3—3 // 4—2
Úté az / sisakhoz // megsérté / homlokát. /	3—3 // 3—3
Ezek így / harcolnak, // de az több / seregek /	3—3 // 3—3
Erős Zrini / kezétül // megféleml- / lettek. /	4—3 // 3—2
Benavir / serege // legelső / futamék, /	3—3 // 3—3
Utánna / Arszláné, // urokat / elveszték. //”	3—3 // 3—3

A következő versszakban a sorok első fele mind szabályosan 3-as ütemekre tagoló-
dik, a sorok másik fele pedig 3-asokra és 4—2-esekre:

„Megindult / Rustán is, // megijed / ily dolgon, /	3—3 // 3—3
Nem gondol, / öcséjért // Zrinin boszut / álljon; /	3—3 // 4—2
Űzi az / törököt / Zrini magok / nyomon, /	3—3 // 4—2
Mindenütt / keresztény // szablya van / hátokon.” /	3—3 // 3—3 (VII. 94—97)

A török haditanácsban folyik a handzsár-hegyig menő civakodás, torzsalkodás. Éppen
Rustán beszél:

„Mi peng / semminek // gondolván / ezeket, /	3—3 // 3—3
Sánc nélkül / vakmerőn // szállottuk / Szigetet, /	3—3 // 3—3
Napvilággal / alá // hoztuk / seregeket, /	4—2 // 2—4
Nem tartván / istrázsát // sem titkos / kémeket.”	3—3 // 3—3 (VIII. 35)

Delimánnak, Rustán ellenlábásának, „méreggel teli haragos szüve”. Így válaszol
Rustánnak odavetett, éles szavaira. Delimán válaszából a düh és a gúny vitriolja föcsög.
A szónok feldúlt lelkiállapotát a 3-as ritmüstagoláson kívül hangsúlyozza a kétszeres enjam-
bement: a második és harmadik sor végén:

„Legjobb lesz: / bujjunk el, // vessük el / kardunkat, /	3—3 // 3—3
Hagyjuk veszni / húrunket // vegyünk / kapákat	4—3 // 2—3
Vitéz / kezeinkben; // így ront / kaurokat	2—4 // 2—4
Győzhetetlen / császár, // így vesz meg / várakat.” /	4—2 // 3—3 (VIII. 48)

Rustán viszontválasza még felindultabb hangú:

„Eredj, vedd meg / Szigetet // vitéz / szablyáddal, /	4—3 // 2—4
Döntsd le az / bástyáit // haragos / torkoddal:	3—3 // 3—3
Most látom, / töröknek // dolga / veszőben áll, /	3—3 // 2—4
Mikor / bővelkődik // tanácsa / bolonddal.”	2—4 // 3—3 (VIII. 61)

Embrulah és Badankovics párviadala:

„Heában / Embrulah // kilövi / puskáját, /	3—3 // 3—3
Mert meg nem / találja // az horvát / leventát; /	3—3 // 3—3
Ó peng / kikapja // sereg közt / Embruláht, /	3—3 // 3—3
Mint nagy sas- / kesellő // szép hattyu / madarat.”	3—3 // 3—3 (X. 58)

Demirhám lelkiállapotának rajza, miután Rustán gúnyos beszédével rettentő haragra
lobbantotta:

„Tűz sem oly / hirtelen, // sem puska- / pattanás, /	3—3 // 3—3
Sem ama / rettentő // mennyei / villámlás, /	3—3 // 3—3
Mint tatárnak / szüve // s haragja / hatalmas; /	4—2 // 3—3
Mert mindjárt / kezében // akada / kemény vas.” /	3—3 // 3—3 (XI. 11)

A párviadalra való kihívás is ünnepi aktus, ez a harc első mozzanata. Ezért a ritmusnak itt is jeleznie kell, hogy ez a lépés fontos eseménysor megindítója. És jelzi is:

„Hogy ha te / vitéz vagy, // azt izené / néked, / 3—3 // 4—2
 Jer ki az / mezőre // ottan van / te helyed, / 3—3 // 3—3
 Demirhám / kezét is // ottan meg- / esméred, / 3—3 // 3—3
 Ő halálos / bajra // ottan jön / ellened. / 4—2 // 3—3 (XI. 45)

Cumilla levele Delimánhoz, tele szenvedéllyel, vallomással. Ehhez képest stílusa csupa fokozás, ritmusa: szaggatott, vágyakozó pihegés:

„De ha csak / azoknak // mutatod / erődöt, / 3—3 // 3—3
 Az kik / ellenségül // birkodnak / ellened, / 2—4 // 3—3
 Nem bántod / hát ezt az // nyomorult / fejemet, / 3—3 // 3—3
 Ki böcsül, / ki tisztel // ki imád / tégedet. / 3—3 // 3—3
 Ha gyűlölsz, / ha társom / vétkébül / énreám 3—3 // 3—3
 Ragadott / valami: // ne szánjon / Delimán, /” 3—3 // 3—3 (XII. 42—43)

Cumilla szíve csupa féltés, aggodalom Delimánért. Imájában mindezek az érzések megnyilatkoznak, a lelkiállapot ziláltságának rajzát csak fokozza a második és harmadik sor végéről átvezető enjambement, amely ha Zrínyinél elfordul, mindig ilyen forrásokból ered. A ritmus, mint már szinte várjuk is, 3-as tagolású:

„Hiszem talán / nem vagy // kintaláló / isten, / 4—2 // 4—2
 Ha isten- / ségedhez // nem illik / kegyetlen 3—3 // 3—3
 Titulus, / miért hát // nagyobb / énnekem 3—3 // 3—3
 Keressz kint, / s meg nem ölsz / engem most / hirtelen?” / 3—3 // 3—3 (XII. 100)

Cumilla akaratlan öngyilkosságáról olyan versszak tudósít, amelyben egyetlen ütemrész kivételével csupa 3-asok kopognak:

„Méreg volt; / Cumilla // mert mikor / megivá, / 3—3 // 3—3
 Szép testét, / erejét // mindenütt megjárá. / 3—3 // 3—3
 Életét / nagy kinnal // testébül / kizárá, / 3—3 // 3—3
 És valamit / kívánt // maga is / úgy jára.” / 4—2 // 3—3 (XII. 108)

Delimán, amikor meglátja halott kedvesét, a hirtelen rászakadó fájdalom esztelen dühöngésre ragadja:

„Fegyverét / elhányá // ruháját / szaggatja, / 3—3 // 3—3
 Meztelen / az fákát // tövébül / rángatja; / 3—3 // 3—3
 Nem kiált, / de ordít // oroszlány / módjára, / 3—3 // 3—3
 Valahol, / kit talál // öl, ront és / szaggatja.” / 3—3 // 3—3 (XII. 110)

Deli Vid felesége hiába várja haza férjét a török táborból. Nyugtalanúsága már elviselhetetlen, — török harcosnak öltözik hát, hogy férje keresésére induljon:

„Páncérát / fegyverét // magára / fölvész, / 3—3 // 3—3
 Urának / jó kardját // oldalára / teszi, / 3—3 // 4—2
 Jó lóra / felugrik // kopját / kézben vészi, / 3—3 // 2—4
 Haját és / szép fejét // fátyollal / tekeri.” / 3—3 // 3—3 (XIII. 10)

A hős lelkű és okos asszony útközben egy szerencsennel találkozik. Gondolja, ettől talán megtud valamit férjéről:

„Látja / okos asszony // ennek / sietését, / 2—4 // 2—4
 Gondolja, hogy / nem árt // kérdezni / menését; / 4—2 // 3—3

Megállítja / azért // szép szóval / szerecsent, / 4—2 // 3—3
 Kérdezi / micsodás // viszen hírt / hirtelen.” / 3—3 // 3—3 (XIII. 13)

Amikor a haditanácsban Szulimán elveti Demirhán javaslatát, ez sértett hiúságában kivonul a tanácsból:

„Ég Demirhám / s nem szól // táborbul / kimégyen, / 4—2 // 3—3
 Gondolja, / Szulimán // benne / kételkedjen; / 3—3 // 2—4
 Azért ő / szüvében // végezett, / mit tégyen: / 3—3 // 3—3
 Egyedül / ostromnak, // megeskütt, / hogy megyen.” / 3—3 // 3—3 (XIII. 73)

Amikor Alderán a pokolbéli lelkeket és szörnyeket felidézi, hogy rontsanak rá a vár-védő seregre, egyszerre szárnyak surrogását, dobok dübögését szólaltatja meg a 3-as tagolású ritmus — mindezt még erőteljesebbé teszi a versszak első sorában a szókezdő / hangok összecsengése, amelyekből három ritmus-tag kezdetére jut egy-egy:

„Futkosnak / Furiák // iszonyu / fáklyákkal, / 3—3 // 3—3
 Azt tudnád, / világot // meggyújtják / azokkal, / 3—3 // 3—3
 Kegyetlen / Harpiák // iszonyu / szájokkal 3—3 // 3—3
 Véres mérget / okádnak //” 4—3 // (XIV. 69)

Demirhám párviadalra hívja ki Deli Vidot. A kihívó török harcos beszédének részlete:

„De ez meg- / lett immár, // most üdönk / van hozzá, / 3—3 // 3—3
 Jer ki az / mezőre, // ne nyujtsuk / hosszabbra. / 3—3 // 3—3
 Megvállik / , / Deli Vid // s Demirhám / kicsoda, / 3—3 // 3—3
 Éljen, kinek / Isten // engedi / s jó kardja.” / 4—2 // 3—3 (XIV. 93)

Amikor Deli Vid vonakodik elfogadni a kihívást — hiszen nincs engedélye Zrínyitől a vár elhagyására — ellenfele gyávasággal vádolja. Deli Vid dühében sirva fakad. Itt is, mint már egy előbbi idézetben, az enjambement is fokozza a tehetetlen indulat festését:

„Mégis sir / Deli Vid, // s így felel / sirtában: / 3—3 // 3—3
 „Esztelen, / mit gondolsz? / félelem / voltában 3—3 // 3—3
 Hogy sirjon / Deli Vid, // csalatkozol / abban, / 3—3 // 4—2
 Éltemet, / halálomat // tartom / egyformán.” / 3—4 // 2—3 (XIV. 96)

Demirhám és Deli Vid párharcának izgalma is 3-as ütemekben mutatkozik:

„Igy most az / két vitéz // jól vigyáz / magára, / 3—3 // 3—3
 Forgatja / szablyáját // társának / kárára;” / 3—3 // 3—3 (XIV. 106)

Delimán, a rettenthetetlen vitéz, Zrínyivel szembekerülve, megismeri a félelmet. A jelenet szokatlan, nagyszerű — a ritmus átveszi hát a színezés szerepét:

„Nem esmert / azelőtt // ő soha / félelmet, / 3—3 // 3—3
 Akaratja / nélkül // de mostan / rettegett, / 4—2 // 3—3
 Mert látta / Zrínyinek // hatalmas / fegyverét, / 3—3 // 3—3
 Látta nagy / próbáját // és kegyetlen- / ségét.” / 3—3 // 4—2 (XV. 78)

Az eposz záró részlete az emelkedett fohász hangján szól Istenhez. Még egyszer, utoljára, megdobbán a 3-as tagolású ütem:

„Vitézek / Istene // ime az / te szolgád / 3—3 // 3—3
 Nem szánta / éretted // világi / romlását; / 3—3 // 3—3

 Ő vitéz / véréért // vedd kedvedben / fiát.” / 3—3 // 4—2

Ugyanez az emelkedett, megindult hang uralkodik a *Peroratió*n — különösen a két első versszaka csaknem tiszta 3-as ritmikai tagolást mutat: (16 félsorból 11 3-as tagolású!)

„Véghöz vittem / immár // nagyhírű / munkámat, /	4—2 // 3—3
Melyet irigy / üdő // sem tűz el / nem bonthat, /	4—2 // 3—3
Sem az ég / haragja // sem vas el / nem ronthat. /	3—3 // 3—3
Sem az nagy / ellenség // irigység, / nem árthat.	3—3 // 3—3
És mikor / az a nap // eljün, mely / testemen	3—3 // 3—3
csak ural- / kodhatik // fogyjon el / éltemen	3—3 // 3—3
Hatalma: / magamnak // ugyan nagyobb // részem	3—3 // 4—2
Hordoztatik / széllel // az magas / egeken.”	4—2 // 3—3

Munkámnak ez utóbbi részlete talán egyesek szemében hosszadalmasnak tűnik fel. Mégis fontosnak tartottam, hogy Zrínyi főművének egészéből kínálkozó példákkal bizonyítsam: ha van Zrínyire jellemző ritmusváltozat, az csakis a 3—3 // 3—3-as tagolású ritmus! És most, végre elérkeztem ahhoz a ponthoz, ahol bevonhatom vizsgálataimba az első Zrínyi-eposz megalkotóját, Brne Karnarutić zárai horvát költőt, akinek négyénekes költeménye, a *Vazetje Sigeta Grada*, Szigetvár eleste után 18 évvel, 1584-ben jelent meg Velencében. Thúry József a múlt század végén, majd Hajnal Márton a század legelején kimutatta, hogy mese-szövéseiben, leírásaiban mit köszönhet Zrínyi Karnarutićnak. De sem Thúrynál, sem Hajnalnál, sem pedig Négyesy-nél még utalást sem találunk Karnarutić ritmikájára. Pedig a horvát költeményt, mint tudjuk, ismerte, szerette és becsülte Zrínyi, nyilatkozott is róla nagy elismeréssel Mátyásról szóló munkájában. Karnarutić rímeléséről is mindössze egy odavetett megjegyzést találunk Négyesy-nél: „A költemény 12 szótagú sorokban strófatlanul van írva, a sorok páronként rímelenek, de nemcsak a végük, hanem a közepük is.” Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a megállapítás a páronkénti rímelésről helytálló, de ki kell egészítenünk ezzel: mindegyik ének végén három egymással rímelő sort találunk — tehát ezek nem páros rímek, hanem páratlanok. A sorok „közepének” rímelésére még vissza kell térnünk Zrínyi rímelési rendszerének tárgyalásánál. Ahogy Karnarutić, úgy Zrínyi ritmikájáról sem találunk egy szót sem Négyesy-nél. Milyen különös, hogy Négyesy, aki egy strófát idéz a Zrínyiaszból a mű verselésének jellemzésére, csak annyit mond végül is az idézte strófáról, hogy „mily szép!” És hogy „mily szépen folytatják ezt a rákövetkező versszakok” s hogy „Az egész kompozíció művészi természetes”. Ez mind valóban nagyon szép, de a megállapítás és az esztétikai ítélet merő általánosság. Én a Négyesy idézte versszakban is azt csodálom meg, hogy miközben a költő az élet mulandóságáról tündöklik, a lélek ellágyulása milyen tisztán nyilatkozik meg a ritmus 3-as tagolásában:

„Mint harmat / nap előtt // mint hó az / tűz előtt, /	3—3 // 3—3
Mint álom / előttünk // mint füst az / szél előtt, /	3—3 // 3—3
Vagy sebes / forgószél // mint hajtja / az folyhót: /	3—3 // 3—3
Ugy tűnsz el / előttünk / s kívánságunk / előtt.” /	3—3 // 4—2 (VII. 39)

Horváth János „Rendszeres magyar verstan” című könyvében elődeinél jóval több figyelmet és teret szentel Zrínyi ritmikájának, igyekszik elfogadtatni velünk Zrínyi szokatlan ütemezésű verssorait, s a sokat kárhoztatott szabálytalan sormetszettel rendelkező sorokra azt a magyarázatot adja, hogy azok metszetet nem kívánó dallam mintájára születtek. 1952. április derekán az Eötvös Loránd Tudományegyetem aulájában tartott előadásomban Zrínyi verseléséről szólván ezeket a szabálytalan metszetű sorokat szintén dallam hatásával magyaráztam, de olyan dallaméval, amelynél a metszet éppen a hetedik szótag után következik. Már akkor ismertettem a mostani tanulmányomban bemutatott Bartók gyűjtötte dalt, amely vagy amelyhez hasonló tagolású dallam hathatott a 4—3 // 4—1 —

furcsa tagolású sorok kialakulására. Már ott szoltam a helyenként tisztán fellépő 3-as tagolástú ütemről. Ugyancsak ez alkalommal fejtettem ki Zrínyi rímelési rendszeréről kialakult fel-fogásomat, amely azóta több új felismeréssel egészült ki. Meg kell még itt jegyez-nem, hogy Horváth János könyvében, a felező 12-ös ütemezés tárgyalásánál találunk utalást arra, hogy a felező tizenkettős ütemezésű dalok dallamai között ily ütemezésűek is vannak: 3—3 // 3—3. Azonban ennek az ütemezési változatnak Zrínyinél történő felmerülésére még csak célzást sem találunk. Vargyas Lajos, 1952 vége felé megjelent „A magyar vers ritmusa” című könyvében hosszabban foglalkozik Zrínyi ritmusával. Gróf Ráday Gedeon ütemezési elvét követve, írásjelek szerint, szólam szerint tagolva olvassa a Zrínyiász első énekét, mivel, mint hang-súlyozza, ilyen módon a mondattani tagolást érezzük meg a ritmusban. Ez igaz, de már az eddigi Zrínyi-idézeteimből is bárki előtt világos lehet, hogy a Zrínyi-verssorokban, hogy a Zrínyi-versben sokkalta több szabályos vers-zenei, ritmikái elem nyilatkozik meg, mintsem hogy ilyen közvetítő megoldásra lennének utalva a Zrínyi-vers ritmusának érzékeltetésére. Vargyasnak szólam szerint történő tagolásában is meglehetősen szép számú a 3-as tagolás, ha ez nem is mutatkozik meg tisztán. De Vargyas nem látja a 3-as tagolású ütemnek a Zrínyi-verselésben betöltött elhatározó szerepét, különben nem venne „szabálytalanak” kétség-telen 3-as tagolású ütemeket, mint pl. ezekben az esetekben:

Vargyas ütemezése szerint:

De láta sok / török vért // ottan o- / molva, / 4—3 // 3—2

Szerintem:

De láta / sok török // vért ottan // omolva / 3—3 // 3—3

Vargyas szerint:

Ottan befér- / kezék // Szulimán / házában. / 3—2 // 3—3

Szerintem:

Ottan be- / férkezék // Szulimán / házában. / 3—3 // 3—3

Az előbbi példánál, nem hiszem, hogy az én ütemezésemet indokolnom kellene, a szabályos 3-as tagolódás annyira magától adódik. A második példához pedig csak annyit, hogy Zrínyi itt kétségtelenül sormetszet-rímet használ, aminek létezését eddig senki sem vette észre. Tehát

„Éjféلكor / érkezék // ...”

félsorral a metszetrél, teljesen tisztán rímel a következő félsor:

„Ottan be- / férkezék // ...” (I. 32)

1954-ben jelent meg Klaniczay Tibor könyve Zrínyi Miklósról. A könyv szerzője finom elemzéssel, friss megfigyelő képességgel mélyed el a költő életének és életművének tanulmányozásában, Zrínyi életére vonatkozóan több új adatot tár fel, és a műnek értelmezése is sok helyen kap új, megragadó fényt az ő munkája nyomán. Klaniczay a költő nyelvvel és verselésével is foglalkozik, ismerteti és bírálja a Zrínyi költészetével kapcsolatos verstani kutatások addig elért eredményeit, elismeréssel szól Horváth János verstanának idevágó megállapításairól. Ismerteti Vargyas Lajos Zrínyi-ritmizálási kísérleteit is. Ez utóbbi szerző verstani megállapításaival sem száll vitába — a mondattani összetapadás és szétválás szabályai szerint történő tagolást, legalábbis egyelőre, elfogadhatónak érzi. Gábor Ignác és Németh László verstani megoldásait, amelyek a magyar nyelv sajátosságaival ellentétben állnak, nem fogadja el. Klaniczay a verstan területén is tesz finom, eredeti megfigyeléseket, így pl. rámu-tat arra a jelenségre, hogy az egyhangú négysarkos versszakok Zrínyinél már páros, ölel-

kezdő és keresztímelésű versszakokká kezdenek átalakulni — ami eléggé fontos megállapítás. Az eddigi verstani kutatások nem elégitik ki Klaniczayt, hangsúlyozza azt a meggyőződését, hogy Zrinyi verselésének vizsgálata még nagy meglepetéseket hozhat a jövőben. Különösen fontos Klaniczay könyvének az a figyelmeztetése, hogy *A Szigeti Veszedelem* nagyszerű művészi egysége a verselésre is érvényes, és ezért ritmusát, rímelését is csak a tartalom, az eszmei mondanivaló, a műfaj összefüggéseiben fejthetjük meg. E verstani tanulmány megírása közben ezt a figyelmeztetést, amennyire csak tehettem, szem előtt tartottam.

E kitérő után kanyarodjunk vissza Karnarutiéhoz. Ha Karnarutié ritmikáját megvizsgáljuk, azt kell mondanunk, hogy az ő verselésére az ütemek 3-as tagolása ugyanolyan jellemző, mint Zrínyiére. Karnarutié saját múltján való tűnődés helyett egyenest belevág az események középebe:

„Gospode / i knezi // harvatskih, / tolikoj /	3— // 3—3
Turačkih / vitezi // sada po- / ju poboј, /	3—3 // 3—3
Pri gradu / Sigeta // kojino / se j' s godil, /	3—3 // 3—3
U ki svih / dob leta // turski se j' / rob vodil, //	3—3 // 3—3

Magyarul kénytelen vagyok saját fordításomban közölni, mivel a meglevő Kiss Károlyféle fordítás sajnálatos módon éppen a horvát 12-ösre olyan jellemző metszet-rímet — a ritmus 3-as tagolásáról már nem is szólva! — teljesen figyelmen kívül hagyta. Íme ez első sorok magyar megfelelői:

Sok horvát / kenézőről // s harcukról / énekek, /	3—3 // 3—3
Sok török / vitézőről // zengek most / én nektek /	3—3 // 3—3
Szigetnél / történék, // miről ez / ének szól, /	3—3 // 3—3
Ahová / került még // török rab / mindenkor.	3—3 // 3—3

Ha valaki, a sorok magától értetődő tagolása ellenére kétségbe vonná az imént idézett horvát sorok *tiszta* 3-as tagolását, mondván, hogy én a poju (énekek) szót is kettőbe vágom a 3-as tagolás kedvéért, az lapozza fel Karnarutié művének 1866-i zágrábi kiadását, ahol is Velimir Gaj bevezető tanulmányának LIII. lapján megtalálhatja a horvát eposz két első sorának ritmusképletét, tiszta 3-asok szerint tagolva. A sorok ritmusának lejegyzésében még a daktilikus lebegést is megtaláljuk — amire Zrínyinél ennek a tanulmánynak 4., 5. és 6. lapjain annyi jellemző példát idéztem.

A horvát eposz közben át-átcsap a 4—2//4—2, sőt itt-ott a 4—2//2—4 tagolásba, majd egyik, nekünk magyaroknak — és főleg Zrínyi-kutatóknak! — igen jelentős résznel, ismét visszatér a tiszta 3-as tagolású ütemezéshez:

„Začuvši / Suliman // on turski / slavan car, /
 Da ov har- / vatski ban // cini mu / taku stvar, /
 Odluči / odlukom // careve / svitlosti, /
 Prit s silom / i s bukom // njegove / jakosti, /
 Ter mu grad / podsesti // i, arvuc, / dobiti, /
 Z njega svih / izvesti, // tere jih / pobiti. /

Magyarul:

„Meghallá / Szulimán, // nagyhírű / török cár, /
 Hogy ez a / horvát bán // neki mit / ártott már, /
 Végül is / császár úr // ezt végzé / magába: /
 Nagy haddal / megindul // s nagy zajjal / e várra — /
 Megtöri / majd ő itt // erejét / ostrommal, /
 Kiveti / védőt // s levágja / azonnal. / (I. 43—49. sor)

Nem folytatom az összefüggő részek idézését, majd egyes sorokat vagy sorpárokat idézek még, ott ahol ez Zrínyi rimelésének tárgyalásánál feltétlenül szükségesnek mutatkozik. Ki kell emelnem még a horvát eposz III. énekének azt a részletét, amelyben Zrínyi válaszol vitézei kérésére: hogy vezesse irányítsa őket a vár védésében, parancsoljon nekik és ők engedelmeskednek. Zrínyi válasza 9 soron át teljesen tiszta 3-as tagolású ütemekben pereg le! (III. ének 132—141. sorok.) A végső következtetés ezek után, gondolom, bárki előtt világos: Karnarutić kedvelt költeményének gyakori és egész összefüggő részeken átvonuló tiszta 3-as tagolású ütemezése, amely talán valamilyen ismert horvát dallamot követ, belejátszhatott a Zrínyi-ritmus 3-as tagolásának kialakulásába és abba, hogy ez az ütemezés Zrínyi versírásában túlsúlyra juthatott.

És még valamit meg kell említenünk, mielőtt Karnarutić ritmikájának ismertetését lezárnók. A Zrínyiről szóló írások csaknem kivétel nélkül megjegyzik, hogy Zrínyi becsülte a horvát költőt, sőt Mátyásról szóló művében idézi is néhány sorát. A kutatók eddig nem szenteltek figyelmet a Zrínyi idézte Karnarutić-soroknak. Kár volt pedig, hiszen a költők más költőktől csak olyan verssorokat idéznek, amelyek vérükbe ivódtak, valószínű tehát, hogy mindazt, ami ezekben megragadta őket, akarva-akaratlan átmentik saját költészetükbe is. Íme az idézett két Karnarutić-részlet:

„Gdo poštenjem / spravan // na ov svit / umira, // 4—2 // 3—3
 Vičnji mu glas slavan // do nebes / dopira. // 4—2 // 3—3
 A gdo žitak / svarši // pošteni / sramotom, 4—2 // 3—3
 Vas mu se glas / skarši, // ni spome- / nut potom.” 4—2 // 3—3

(Vazetje Sigeta Grada, III. 72—76)

Magyarul:

Az ki halni / nem fél // s harcolva / elesik, // 4—2 // 3—3
 Híre-neve / él, él // s felhat az / egekig. // 4—2 // 3—3
 Ámde aki / árván, / szégyenben / elvész itt: // 4—2 // 3—3
 Pusztul neve, / már rá // senki sem / emlékszik. // 4—2 // 3—3

A másik idézett részlet így hangzik:

„Tač, da več / neumru // nigdar nan / imena, // 3—3 // 3—3
 Dočin god / rike vru // i teku / vrimenta. // 3—3 // 3—3 (III. 89—90)

Magyarul:

„Dicséri / mindenki // azt, aki / dicsőn hal, // 3—3 // 3—3
 Amíg csak / nem fogy ki // folyóvíz / és a dal. // 3—3 // 3—3

Az első részlet ritmikája a 4—2-es és 3-as ütemtagolásnak ugyanazt a félsoronkénti szabályos váltakozását mutatja, amelyre Zrínyinél is igen szép példákat találunk:

„Négy táborban / ezek // járának / ékessen, // 4—2 // 3—3
 Mindenikben / vala // húszezer // tegzessen; //” 4—2 // 3—3 (II. 97)

„Demirhám, mint / ördög, // hogy eztet / meghallá, // 4—2 // 3—3
 Hogy ez keze / miát // lett társa / halála, // 4—2 // 3—3
 Nagy demecki / kardot // kezében / ragada...” // 4—2 // 3—3 (VII. 92)

„Elhagyák az / bástyát // vajdátlan / vitézek, // 4—2 // 3—3
 Futnak ide / s tova // mint kicsin / gyerekek; // 4—2 // 3—3
 De ihon jün / Dandó, // hoz gondot / töröknek.” // 4—2 // 3—3
 Száz vitéz / szablyával // segét futó / népnek. // 3—3 // 4—2 (X. 47)

Másutt úgy építi fel Zrínyi a strófát, hogy a 3-as ütemtagolású félsorok állnak elől, s a második félsorokban a 4—2-es ütemek:

„Megzördült / kemény föld // az két vitéz / alatt, // 3—3 // 4—2
Láttad-é / ledülni // régen nevelt / tölgyfát, // 3—3 // 4—2
Kit erős / kötéssel // borostyán / lehúzhat? / 3—3 // 3—3
Igy fekszik / Radován // holtan pogány / alatt.” / 3—3 // 4—2 (X. 45)

A 4—2 és 3—3 tagolású félsorok sorrendje a strófa felénél felcserélődik, majd az utolsó sorban az előbbi rend visszatér:

„Zrini peng / hátul // viszi nagy / dárdáját, // 4—2 // 3—3
Mint vitorlás / gallya / az nehéz / árbofát: // 4—2 // 3—3
Deli vid! / Deli Vid! // nagy torkával / kiált; // 3—3 // 4—2
De Deli Vid / néki // most választ / nem adhat.” // 4—2 // 3—3 (XI. 92)

És most lássunk egy olyan versszakot, amelyben a 3—3-as és 4—2-es ütemek fél-félsoronként felváltják egymást:

„Üzi, de / okossan, // mert messzirül / láta, // 3—3 // 4—2
Hogy sok ezer / lovas // jün az ő / kárára; // 4—2 // 3—3
Mert vitéz / Delimán, // nagy tatár hám / fia, // 3—3 // 4—2
Mint oroszány- / kölök, / jün Zrini / hadára.” // 4—2 // 3—3 (VII. 98)

Mindezek után, úgy gondolom, rátérhetünk Zrínyi rímelésének vizsgálatára.

Zrínyi rímelésének általánosan ismert formája az ún. négysarkos végrím, amelyben vagy azonos hangzók, tiszta rímként, vagy hasonló hangzók, asszonáncként csengenek össze. Példa a tiszta rímű négysarkos strófára:

„Négy táborban ezek járanak ékessen,
Mindenikben vala húszezer tegzessen;
Egyiknek parancsol fekete szerecsen,
Hármának Uldair, Lehel és Turancsen.” (I. 97)

Vagy:

„Vedd hozzád lelkemet, mely téged alig vár,
Miként segítséget hadtól megszállott vár:
Vedd ki én testemből, mellyen vagyon nagy zár,
Ne sülessze bünöktül megnevelt viz-ár.” (II. 77)

Vagy:

„Budai fővezér meghallá Arszlán bég,
Hogy ű tanácsából megbomlék békesség;
Gondolá, mindenben árt késődelemség,
De leginkább hadi dologban árt restség.” (II. 1)

Azt is tudjuk, hogy ezek a rímek csak ritkán csengenek ilyen tisztán a sorok végén. Annál gyakrabban szerepelnek végig a ragrímek, amely esetekben magas és mély hangok rímeltetése sem ritka — és az asszonánckok. Ez utóbbi eseteknek egyik szélsőséges példája:

„Élni fog nevetek; ti pedig az Istent
Örök boldogságban mostan dicséritek.” (IX. 78)

Zrínyinek volt füle a vers-zenéhez, verseiben sokszor csendülnek fel finom, szellemes, sőt virtuóznak mondható rímek is. A vala-vala-vala-vala-rímeltetést nem ismeri. Ezt a zenei-

etlen rímelési módot egyébként már a XVI. század költői közül is csak egyesek követték, — a négysarkos szakaszok végén általában csak egy, legfőljebb két valát túrték meg. Az egész Zrínyiásban csak két versszakot találunk, amelyeknek végrímeiként 3—3 vala szerepel: az V. ének 39. vsz.: vala-vala kívánta-vala; és a VI. ének 6. vsz.: vala-vala-vala-tuda. Ezeken kívül csak nagyritkán bukkan elő a „vala” és a „volna”, és akkor is a 4 rím közül 1 vagy legfőljebb 2 „vala”, illetőleg „volna” szerepel. Zrínyi finom rím-érzékét mutatja az a tény is, hogy már nála megkezdődik a lomha, egy helyben topogó négysarkos végrímelés zsarnoki uralmának lezárása: a *Szigeti Veszedelemből* világosan elénk rajzolódik az a folyamat, ahogyan ezek a négysarkos strófák differenciálódnak: két-két páros rímű, keresztímű vagy ölelkező rímű strófékká. Hadd mutassak be mindegyik típusra egy-két példát a sok közül.

Páros rímű strófák:

„Demirhám, az erős, melynél erősb nem volt
Sohul, valamerre Szulimán parancsolt,

Mert ez gyökerébül nagy tölgyfát kirántott;
Ökölrel agyonvert egy nagy elefántot.” (I. 83)

„Könnyü had és bátor és gyors, mint az árvíz;
Ugy tetszik kezében mindenik halált visz;

Mert jó lova hátán csak jó fegyverben hisz;
Nincsen tartalékja, sem tűz, sem sebes víz.” (I. 70)

„Ellepték az földet ezek mint a hangyák,
Avagy szélös mezőben az sok kalangyák.

Mindenütt villámnak csak nyilak és szablyák,
És mindent rettentnek lobogós kopiák.” (I. 91)

„Mit mondjak ezeknek őszvejjüvésérül,
Szerelmes ifiaknak sok szerelmérül?

Duplazzák csókokat egymás szája körül,
Venus triumfúsán kedves szívök örül.” (XII. 50)

Keresztbe rímelő strófák:

„Azonban török császár jünni *siete*,
Nem tudja, keresztyénnek ártson mely *felé*.
Sokfelé osztatik bölcs s okos *elméje*,
Mely várat szálljon meg: Egret, *Szigetet-é?*” (II. 59)

„Igy végezé szovát Szokolovics *Mehmet*.
Rustán, császár veji, elkezdé *b e s z é d é t*;
Ő ül vala első nagy kajmekán *mellett*.
Méltósággal fordétá mindenre *s z e m é t*.” (VIII. 29)

„Látom, hogy ma elvész az a szép *virágszál*,
Mely keresztyénséget oly igen *v i g a s z t a l*,
Látom, hogy ez az ég előtté nyitva áll,
És várják angyalok ütet *v i g a s s á g g a l*.”

Ölelkező rímelésű strófák:

„Ötszáz lovast tartott magánál meg *Rézmán*,
Ez volt neve fiának, s jára *l a s s a b b a n*;

Volt okosabb is ez, noha i f i a n t a n
Kelle veszni szegénnek más bolondságán." (III. 59)

„Ahon az pogány nép ül bizvást Siklósnát,
Boszna felé indult huszonhat zászlóval,
Nem fél keresztyéntül; beszéli föl szóval,
Hogy siklósi mezőn mi szegyenünkre hál." (III. 44)

„S hogy inkább hamarabb elhitesse véle,
És hogy megrettenést szívében ne tenne:
Magára nagy Szelimnek formáját vevé;
Szelim Szulimánnak atyja volt mig éle." (I. 33)

Ennyit a végrímelésről általában. Azonban a rímelési rendszerben itt olyan vonást kell megemlítenünk, amely példátlan a magyar epikus költészetben: Zrínyi a *Szigeti Veszedelem*ben is, másutt is tizenkettőseiben, bár következtlenül, *metszet-rím*elést alkalmaz. (Hasonló jelenséggel csak Aranyánál találkozunk, aki azonban nem tizenkettőseiben, hanem időmértékes verseiben, az angol balladaköltészet rímelésének hatása alatt, középrímeket használt: „Vadat, halat, s mi jó falat — Sürgő csoport, száz szolgál hord.” stb.) Zrínyinél ebben feltétlenül a horvát felező tizenkettősök, és elsősorban Karnarutić sormetszet-rímeinek hatását kell látnunk. Hogy mennyire igaz, annak bizonyítására nézzük a következő példát. Karnarutić verselésének jellemzésénél idéztem művéből, többek között ezt a sorpárt:

„Začuvši Suliman, // on turski slavan car,
Da ov harvatski ban // cini mu taku stvar,”

Magyarul:

„Meghallá Szulimán, // nagyhírű török cár,
Hogy ez a horvát bán // neki mit ártott már,”

Nos, *ugyan*ezt a sormetszet előtt álló rímet Zrínyinél is megtaláljuk, az V. ének két első sorának közepén:

„Egyfelől Szulimán // van nagy készülettel,
Másfelől horvát bán // várta gondot visel,”

Ha csak ennyit, és nem többet, találnánk Zrínyinél, már erre fel kellene figyelniünk és számon kellene tartanunk mint rendkívül érdekes, ritka kísérletet. De itt sokkal többről van szó. Nem egy és nem öt metszet-rímet találunk Zrínyinél, hanem legalább százat, a metszet-rímek egész rendszerét, ha a sormetszetek előtt elhelyezkedő asszonánocokat is ide számítjuk — és erre, gondolom, teljes jogunk van, ha a sormetszet-asszonánocokkal azonos értékű vagy pedig éppen velük azonos végrímeket találunk!

Karnarutićnak, mivel páros rímelésű verset írt, szintén csak páros, tehát 2—2 sormetszet-rímet kellett alkalmaznia. Zrínyinél azonban a végrímekkel azonos számú, tehát versszakonként négy sormetszet-rímet kellene várnunk. Erre is találunk ugyan példát — mindjárt be is mutatom ezeket —, de Zrínyinél, aki, mint láttuk, a négysarkos végrímekbe is belebefáradt, metszet-rím is kettesével vagy hármásával fordul elő.

A Szigeti Veszedelemből elsőnek mindjárt hadd idézzek két olyan versszakot, amelyben egy, illetőleg két sormetszet a hetedik, illetőleg nyolcadik szótag után következik, tehát a metszet-rím is ott áll:

„Hogy ü szent *nevének* // nincsen tiszteleti,
Ártatlan fia *vérének* // böcsületi,
Jóságos cselekedetnek // nincs keleti,
Sem öreg embernek // nincsen tiszteleti;” (I. 9)

„Vérszopó szelendek, // világnak tolvaja,
Telhetetlenségednek // eljűtt órája;
Isten bűneidet // tovább nem bocsátja,
El kell *mened*, *vén eb* // örök kárhozatra.” (XV. 98)

„De Arszlán nem *meré* // megvárni Musztafát,
Mindjárt Budán *h a g y á* // minden partékáját,
És nyomozni *kezdé* // császár nagy táborát;
De úgy is megta *l á l á* // maga halálát.” (III. 7)

„Lásd tatár hám *fia*, // haragos Delimán,
Azt gondoltuk *róla*, // hogy sivó oroszlán,
Elvész bátorsága, // ha kijűn horvát bán,
Nem siet oda *harcra*, // az hol Zrini van.” (VIII. 18)

Igen szép példákat idézhetek a négysarkos metszet-rímre, ahol a rímek a sorokat pontosan felező sormetszetek előtt állnak:

„Hiszen farkas *ellen* // csinál ember házat,
Mezőn esső *ellen* // juhász is hajlékot;
Miért volna szégyen // minékűnk itt sáncot,
Ellenségűnk *ellen* // valami oltalmat?” (VIII. 75)

„Az szép piros *hajnal* // azomban eljűve,
Harmattal s *világgal* // földet ékesíté,
Szép gazdagságával // mindent örvendite;
Csak tégedet, *Arszlán*, // megkedvetlenite.” (II. 19)

Példák a háromszoros metszet-rímekre. Az elsőnek idézett versszakra különösképpen felhívom a figyelmet: talán a legdallamosabb szakasz az egész műben!

„Ha foly az folyóvíz, // vagy szép csurgó patak,
Az ő szemei *is* // mind egyaránt folynak;
Ha az gyöngye szellők // ágok között fujnak,
Az ő bánati *is* // nyughatatlankodnak.” (XII. 12)

„Minden kis veréték, // mely lórul csöppenik,
Szép gyöngye harmattá // az földön változik;
Előtte sötétség // nagy futással oszlik,
Körülötte az *ég* // messzirűl tündöklük.” (VIII. 3)

„Mint magas hegyekbűl // leszállott kűszikla,
Kinek sohun nem lehet // nagy tartalékja,
Nagy sebességgel *dűl*, // s álló fákat rontja,
Bont, tör, merre *gördűl* // és semmi se tartja.” (III. 78)

„Mert az én *érdemem* // nálad annyit téssen,
Mennyi vizet kis fecske // szájában veszen,
Az megmérhetetlen // tengermélység ellen,
Annyi én *érdemem* // te kegyelmed ellen.” (II. 69)

„Demirhám ez *volna* // néked végsű órad,
Hogyha megtarthatná // török fogadását;
De ő meg nem *tartja* // sem hitit, sem szavát,” (XI. 74)

„Fölyhő-szaporító // ő bánatos szüve,
És tenger-áraszító // két rettentő szeme,
Mint vasbánya-fujó // az ő széles mellye,” (XIII. 39)

„Néktek jó szerencsét // Istentül kívánok;
Egekben értetek // jó Istent imádok,
Vitézek legyetek, // most Isten hozzátok!” (VII. 36)

A legszebb, legtisztább metszet-rímeket kétségtelenül az egymásra párosan következő rímek között találjuk. Egy versszakon belül két metszet-rímpár is következhetik:

„Örül az furia, // nem késik pokolban,
Röpülését tartja // nagy Törökországban,
Éjfélkor érkezék // Konstantinápolyban,
Ottan beférkezék // Szulimán házában.” (I. 32)

Hogy itt ez a két szép metszet-rímpár nem akaratlanul és véletlenül bukkanik fel, arra, azt hiszem, elég bizonyíték az a tény, hogy Zrinyi az „érkezék — férkezék” rímet sorégi rímként is használja:

„De nem tudom, Demirhám // honnan érkezék,
Gyorsan az harcolók közikben férkezék,” (VII. 80)

Más példák a kettős metszet-rímpár alkalmazására:

„Siklós várában-é // ti akartok futni?
Itt akarjátok-é // uratokat hadni?
De az ki engemet // fog bátran követni,
Neki győzedelmet // majd fogok mutatni.” (III. 73)

„Elvevé életét // evel Ramadánnak,
Elvásátá fejét // testétül Juszupnak,
És karamán Nuhnak, // persa Assagurnak,
Torlaknak, Dedónak, // nagy testü Halulnak.” (VI. 68)

„Szép aranyos kézi // az oldalán vala,
Mellyet azon éjjel // töröktül nyert vala,
Ezt gyorsan puzdrábul // nyíllal kiragadá,
Nyilat idegestül // az füléhez vonyá.” (IX. 66)

„Víz legelői Demirhám // dárdát kezében,
Paizst az másikban, // ráró-toll fejében,
Mellyén van kura c é l y; // s maga jön elsőben,
Hoz halált, hoz ves z é l y t // ez vitéz Szigetben.” (X. 18)

„Okos Aigas basa // hadverő elmével,
Lajtorját visz Vidra // igen mesterséggel,
Sok ezer jancsár lü // partrul sűrűséggel,
Bástyán nem hágy állni // senkinek lövéssel.” (X. 90)

„Gyamer nagy csapással // levágja Sár főret,
Amaz jajgatással // fujja porban lelkét;
Kenán Palikut y á t, // de János Mehmetet,
Eivast, Bahti á r t, // Pirkuchot, Békzadét.” (XI. 86)

A legtisztábban csengő metszet-rímeket kétségtelenül ott találjuk, ahol egy versszakban csak egy metszet-rímpár fordul elő. Ezek minden vitát kizáróan bizonyítják, hogy Zrínyi szántsándékkal használ sormetszet-rímeket. Ezek között akárhányszor finomabb, zeneibb, szellemesebb megoldásokat találunk, mint a sorvégi rímek között:

- „Arszlán részeg *vala* // bortul és maszlagtul,
Kárt és szégyent *valla* // józan kapitántul,” (II. 26)
- „Szulimán de *öszül* // az széles táborban,
Szüve gondokban *hül* // és nagy busulásban.” (VIII. 11)
- „Előtte *megrendelt* // seregben állottak,
Mezételen *fegyvert* // kezekben tartottak.” (V. 36)
- „Valameddig *látom*, // ő árt keresztyénnek;
Barátság, *ártalom* // öszve nem férhetnek.” (VI. 41)
- „Kiugrik *haraggal*, // sok erős dárdát ront,
Vadászt halomban *mar*, // erős hálókat bont,” (II. 8.)
- „Ily szókkal *oldozá* // meg kötözött kezét,
Nem meri *Murtuzán* // felemelni szemét.” (IV. 99)
- „Mintha csak nád *között* // ő járna, ugy tetszik,
Mert fut az sok *török*, // hull és sebesedik.” (VI. 80)
- „De gyorsan *utánna* // fut Vida kegyetlen,
Ennehány *ugrásban* // eléré hertelen,” (VI. 86)
- „De Vid, mint *küszikla* // áll az habok között,
Vitézséggel *tartja* // maga az hadfölyhőt,” (VI. 103)
- „Esztelen *szaggatja* // ruháját magának,
Mintha használhatna // aval Hamvivánnak.” (VII. 3)
- „Tahát *boszut állok* // az egész Szigeten,
S valahol *találok* // minden keresztyénen.” (VII. 8)
- „Hej, hej, én *fátumom* // mely igen kegyetlen!
Ettől mindenkoron // szüvemben rettegtem,” (VII. 30)
- „Mit készülsz *sokáig?* // Deli Vid azt mondta,
Lám vártalak *addig*, // míg cühödöl *vala*” (VII. 88)
- „Haj hitetlen *ebek!* // ha volna erőmben,
Mind elvesztenélek // haragos kedvemben.” (VIII. 8)
- „Szulimán de *tátja* // Delimán haragját,
És az bajvivásra // elszánt akaratját,” (VIII. 96)
- Ők pedig *körüle*, // mint oroslánykölkök;
Vigadnak, *örülnek*, // s néki hizelkődnek,” (X. 6)

És most lássuk a legszellemesebb metszet-rím megoldást — az itt idézett páros sor a hármas ütemtagolásnak is egyszersmind egyik legszebb példája:

„Hol ván az / török *Márs* // vakmerő / szüvében
Delimán? / Hon száz *más* // ebben a / seregben?” (XV. 59)

És végül hadd idézzem azt a három metszet-rímet, amely közül mindegyik, az utána következő sorvégi rímekkel együtt, olyan virtuóz zenei hatást ér el, hogy a magyar rímelés legnagyobb mestereit juttatja eszünkbe:

„Nincsen lehetetlen // előtted, jól tudjuk
Minden, kardod ellen // erőtlén, jól tudjuk.” (XI. 30)

„Hogy minden ellenség // fuss on kereszt jelre,
És minden tisztesség // szálljon körösztyénre.” (XIV. 47)

„Hol Phlegeton kevert // mindent sötétségben,
Belzebub sereget // rendelt sötét égben.” (XIV. 68)

Ezt a legutóbbi három idézetet azért is rendkívül fontosnak tartom, mert, szerintem legalábbis, kétségtelenül azt bizonyítja, hogy Zrínyi olvasta a török költőket. Csak a török költők verseiből tanulhatta a rímelésnek azt a módját, amelynek ősforrása egyébként az arab és perzsa költészet, hogy két verssor, illetőleg félsor végén azonos szó vagy szólás ismétlődik s látszólag ez alkot rímet; a voltaképpeni rím azonban e megismételt szó előtt áll: „előtted, jól tudjuk — erőtlén, jól tudjuk”. Vagy:

„Kemény vasas paizs // az hajtást megtartá,
De az vasa paizst // ugyan általjárá.” (III. 75)

Az ilyen rímet arab nevén *redif*-nek nevezik, én magyarul kétrészes, illetőleg több részes rímnek nevezném. Az első idézetben, ha a metszet-rímet is beleszámítjuk, *tíz szótagra terjedő rímmel van dolgunk*.

A *redif*-nek másik fajtája az, amikor az azonos, mindkét sorban ismételt szó az utolsó előtti helyen áll, ez a szó változatlan marad, és ez esetben a voltaképpeni rímet az utolsó szó alkotja. Ilyen Zrínyinek ez a sormetszet-ríme:

„Hogy minden ellenség //
Hogy minden tisztesség //...”

A második példában az utolsó előtti helyen áll a *kereszt* szó, ez előtt és ez után állnak az egymásra rímelő szavak, illetőleg végződésék:

„fuss on kereszt jelre
szálljon köröszty - énré”

Ehhez a második típushoz tartozik az utolsó idézet sorvégi ríme: az utolsó előtti helyen áll a *sötét* szó, ez marad változatlan, előtte és utána találjuk a rímelő szavakat, illetőleg ragokat:

„mindent sötét- ségben
rendelt sötét égben”

Hogy Zrínyi jól ismerte és tudatosan alkalmazta ezt a keleti rímelési módot, mutatják más helyt található-sorvégi és metszet-rímei.

„Az megmérhetetlen // tengermélység ellen,
Annyi én érdemem // te kegyelmed ellen.” (II. 69)

„Igy busul s így kiált, s nyomra visszamegyen,
Hát nagy kiáltást hall; arra visszamegyen.” (IX. 64)

Szép példája még Zrínyinél a magyar *redif*-nek, vagyis kétszeres rímnek:

„Törökország szüene ihon jött velünk el,
Egy bajvivást nézzünk, azután menjünk el?” (IX. 64)

Meg kell mondanunk, hogy Zrínyi Karnarutiéknál is láthatott példát a 11 szótagot összecsengető rímelésre, a *Vazetje Sigeta Graddában* két ilyen sorpár is felbukkan:

„Tu mnogih / odpravi // s ljubeznu / od sebe, /	3—3 // 3—3
A mnozih / ostavi, // sidajuć / kon sebe, //	3—3 // 3—3 (II. 243—44. sor)
„Ő sokat / magától // szép szóval / elkülde, /	3—3 // 3—3
Másokat / nem gátol: // üljenek köréje.” /	3—3 // 3—3

A másik példa:

„Gospodine / blagi // i nam / dobrostivi, //	4—2 // 2—4
Gospodine / dragi // i nam / milostivi, //”	4—2 // 2—4 (III. ének 125—126. sor)
„Urunk, hozzánk / kegyes, // ügyünk jó istápjá, /	4—2 // 2—4
Urunk, hozzánk / szives // mindünk / édesapja, //”	4—2 // 2—4

Ezeknek a példákknak ellenére is az a határozott véleményem, hogy bár Karnarutié kétségtelenül ösztönözte Zrínyit a magyar költészetben addig szokatlan rímmegoldásokra, mégis, mivel Karnarutiéknál nem találunk olyan tiszta két, illetőleg több részes rímeket, amilyeneket Zrínyinél láthattunk, ezeknek az alkalmazását Zrínyi csakis a török költőktől tanulhatta.

A kétrészes rím kétszáz évi szünet után Aranyánál bukkan fel újra, aki Firdauszival, a *Sahnáme*-val való megismerkedése után tért rá a kétrészes rímek használatára, aminek szép példáit láthatjuk a *Toldi szerelmében* és a *Buda halálában*.

„Úgy tett Lajos épen: játszott is, ivott is :
De azért nagyobb volt — király volt ő ott is.” (Toldi szerelme, II. 7)

„Gabonás, szalonnás, pince, raktár, magtár :
A nagyhasú háznak minden része csak tár.” (Toldi szerelme, II. 8)

„Hálnia kell, tudja; de a reménység is
Felcsillan előtte: hátha talán, mégis! . . .” (Toldi szerelme, VI. 67)

„Kit a kígyó megmart, remeg az gyíktól is,
Gyászban feketül szív, csupa árnyéktól is ;” (Buda halála, IX. 42)

„Szerettem holtan is, szeretem még most is :
Ha sirba lezárnak, szeretem még ott is.” (Buda halála, IX. 43)

„Vissza reá pattan Ilda király n ő is,
Azután mérgében sirva fakadt ő is ;” (Buda halála, IX. 68)

Zrínyi Miklós sormetszet-rímeiről még csak annyit, hogy ez, több példa tanúsága szerint, jelentkezhetik ölelkező, keresztím és félrím formájában is.

Zrínyi Péter, horvát nevén Petar Zrinski, mint tudjuk, lefordította, vagy pontosabban mondva: átköltötte a Zrínyiászt. Péter átköltését később alaposan átdolgozta — ez a második átdolgozás már következetesen sormetszet-rímeket használ, négy-sarkosakat, mint amilyenek a sorvégi rímek is. Én ebben is egyik bizonyítékát látom annak, hogy Miklós metszet-rímzése tudatos. A két testvér nyilván tüzetesen és többször is megvitatgatta a fordítás munkáját, s úgy képzelem el, hogy Miklós pontosan közölte öccsével versírási törekvéseit, így például azt is, hogy a metszet-rímleést is meg akarta valósítani, és amennyiben erre ideje és nyugalma volt, meg is valósította. Miklósnak ebből a feliben-harmadában megvalósult szándékából a mű horvát változatában következetes és végig tiszta zeneiséggel csengő sormetszet-rímek lettek!

Péter igazi költő volta a maga költői egyéniségének ragyogó jeleit viseli magán a horvát szöveg. Én mint költő és műfordító nem tudom eléggé csodálni Péter lelkiismeretességét

és nagy műveltségét, amivel egyes helyeken még Miklós rímeinek hangzását is pontosan követte a horvátban. Így például, ahol Miklós ezt a rímet használja: „bán — van”, Péternél pontosan ugyanez a rím zerepel (a horvátban „van” = ki) (A *Szigeti Veszedelem* IV. 49).

.... Reče mu Zrinski ban,
.... űjega mi spelaj van (küldd ki őt nekem,
add ki őt nekem)

Véletlenül itt már csak azért sem lehet beszélünk, mivel ugyanarról a versszakról van szó. Péter még Miklós alliterációit is azonos hangokkal adja vissza, lehetőleg ugyanannyival, mint amennyi a magyarban szerepel:

Zrínyi Miklós:

„Nem hurcol / bennünket // pogány eb / pórázon,” / 3—3 // 3—3 (XV. 7)

Petar Zrinski:

„Neće nas / peljati // pogan po / kotaru / 3—3 // 3—3

*

Zrínyi alliterációiról már ebben a tanulmányban is hangzott el egy-két szó. Beszél erről Négyesy is, Gábor Ignác is, felhíva figyelmünket arra a tényre, hogy Zrínyi művében alliteráló részeket találunk. Ezzel azonban még igen keveset mondottunk, hiszen nincsen a világirodalomnak olyan eposza — Homéros és Vergilius műveit is ideszámítva —, amelyekben alliterációt ne találunk. Azonban nem kevesebből, mint arról van itt szó, hogy Zrínyi művét az alliterációnak egész rendszere szövi át. És amilyen fontos ennek a ténynek megállapítása, ugyanolyan fontos azoknak a törvényeknek vizsgálata is, amelyekhez ez a rendszer igazodik. A következőkben ezeknek a törvényszerűségeknek vizsgálatára teszünk kísérletet.

Az alliteráció a költői nyelv kristályosodási folyamata. A folyadékban feloldott ásványi anyag kristályosodását megindíthatja a folyadék elpárolgása, amikor a végső sűrűség állapota következik be; előidézhetheti még a légkör hirtelen változása és végül: ha az oldatba valami olyan anyag kerül, ami az oldott anyagot kicsapja, és így kristályosodásra kényszeríti. Nagyjából ugyanez a helyzet a nyelv kristályosodásával is.

Az alliteráció első feltétele a végleges telítettség: legyenek telítve a sorok, a strófák — mivel? — hősi elszánással, haraggal, örömmel, keserőséggel, gyásszal, bosszúvágygal, rémülettel, izgalommal, várakozással, s nem utolsó sorban a kedvező fordulat reményével, aminek közvetlén bekövetkezését is éppen alliteráció-pár vagy alliteráció-sor jelzi. Ez esetben a meseszöveg váratlan fordulata ugyanazt a szerepet tölti be, mint a légköri változás a valóságos kristályosodásban.

Mindjárt az első ének kezdetén az Úr lelke haraggal s a strófák az Úr haragjával telnek meg, attól feszülnek. Ezt a fenséges haragot így festi a költő:

„Megindult / ezekért // méltán ű / haragja, /
Azért Mihály / arkangyalt // magához hívá.” (I. 11)

Két sorban 4 *m*, két *a* és két *h* alliterációja!
Az Úr maga ilyen sorokban nyilatkozik meg:

„Nézd, ama kemény nyaku és kevély sciták
Jó magyaroktól mely igen elfajzottak...” (I. 12)

A harag fokozódik, erősödik, az alliteráció már az egész versszakot átszövi:

„Maga te tekintsd meg *kőrös*tyén világot,
Nem találsz azok *kőzt*, *kivel tettem több jót*;
*Ki*hozta *Şcitiá*ból, mely nekik *szűk* volt,
Az én *szent* lelkem is *ű* reájok *szállott*.” (I. 13)

És amikor az Úr haragja eléri tetőfokát és az eposzi közlés is kiteljesedik: olyan kijelentés, olyan parancs következik (immár az Urat képviselő arkangyal szájából), amely az egész történet, az egész mű alakulására, menetére elhatároló jelentőségű: először jelentkeznek a műben ilyen bőséggel és ilyen szorosan egymás közelében elhelyezkedő betűrímek: a szélrohamok hangját felidéző *sistergő*, *sziszegő sz*-ek, négy is közvetlenül egymás után! A mennydörgésként morduló *m*-ek, három *r* egymás után, amelyek recsegést, ropogást, robogást jeleznek és jósólnak jóelve, és végül a visszatérő és az ismétlődő hangok sorozatát lezáró, visszatérő *m* tompább morgása:

„Szultán Szulimánnak szálljad meg az *szüvét*,
Neveld *magyarokra ű* haragos *mérgét*,
Vigye *rájok nagy rettenetes* fegyverét,
Rontsa uraságát és *minden erejét*.”

Ha hangosan elsziszegjük, ropogtatjuk, morogjuk ezeket a hangokat, ahogy egymásra következnek — *sz, sz, sz, sz — m — m — r, r — r — m —* kicsiben lejátszódik előttünk egy égháború.

Itt folytathatnám az idézeteket a Szelim szultán képében megjelenő furia szavaival („*Kelj fel, éles kardot köss az oldalodra*” — *Hát tenéked Tamma* mennyi bosszút *teve*, Nagy részét *hadadnak ravaszsággal* veré...” stb.), de ezeket most átugrom, — lássuk inkább a fordulat festését, amikor a kigyó becsúszik Szulimán mellébe:

„*Válláról mellyére, mellyérül* szivében,
*V*alamerre csusz el, *mindent hágy méregben*;
Gyujtja kemény szivét s *hagyja lángos* tűzben,
Haragban hentergeni és kevésységben.” (I. 45)

A táborokba gyülekezés szintén jelentős új esemény:

„*Futnak az csaszok fejér* patyolatban,
Hirdetik az hadat minden országokban.” (I. 50)

Szulimán eleinte Eger ellen készült, de aztán az égiek beavatkozása következtében megváltoztatja eredeti tervét. Ez csakugyan fordulat, a költő is a „fordít” szóval fejezi ki a változást:

„*De hamar az Isten téríté tanácsát*,
Hamar megfordítá Szigetre *haragját*.” (III. 2)

Iszlán a siklói vereség után futton fut a szultánhoz, hogy a szemtanú hitelességével beszámoljon a csatáról. A szultánnak kijáró magasztaló szólalomokkal kezdi beszédét, a megszokott szöveg nem nagyon vonz különös költői alakzatokat. A csata leírásában sem akad valami megragadó kép vagy betűrím, mindössze Tajeléri Mehmet neve vonz egyetlen alliterációt, amiről a későbbiek folyamán lesz még szó. De amikor saját élményeire tér rá a derék török katona, szinte hemzseg a versszak az alliterációktól:

„*Én magam csak* *alig és futva* szaladtam,
Bizonnyal az bassát s fiát halva láttam,
Pécsi olaj-béget *kaur kézben* hagytam,
Mindent megemészttet az *kaur kard, uram*.” (IV. 61)

Az ezt követő két versszak 8 sorában 13 szókezdő *m* hang festi a szultán dühödő mor-
gását; a fojtott düh a 64. versszak utolsó sorában robban ki, amikor a maga elé képzel Zrínyit
e szavakkal fenyegeti meg:

„Fejeddel Tajelérit fogod fizetni.” (IV. 64)

Amikor Zrínyi levelet ír a magyar királynak, a levelet fiára bizza, akitől saját sorsá-
ban megnyugodva, szerető biztató szavakkal búcsúzik, buzdítva őt a „nehéz vitézségre”.
Intő és búcsúzkodó szavai kétségtelenül ebben a versszakban érik el a megindultság leg-
magasabb fokát, s a versszak ennek a résznek fordulópontja. Még sehol sem olvastam semmit
Zrínyi magánhangzós alliterációiról, — itt kapjuk ennek legragyogóbb példáját, ahol az *e*
hangok ölelkező betűírm formájában fogják közre az *i*-ket, azután meg az *e* hangok ölelik
ugyanígy az *sz*-eket:

„Én égben az Istent imádom éretted,
Hogy bővitse mindenkor az te erődöt;
Adj, hogy szolgálhass néki kedve szerint,
És hogy sok üdöre menyben láss engemet.” (V. 84)

És még egy fordulat: amikor a török varázsló felidézi a pokolbéli szellemeket, hogy
most már ezek rontsanak Szigetre — a feszült légkört, az új alakok megjelenését, a harcnak
teljesen új, meglepő formáját festi a csoportos alliteráció:

„Futkosnak Furiák iszonyu fáklyákkal...” (XIV. 69)

Zrínyi és Delimán párviadalában, miután a török hős dárdája Zrínyi paizsán félrecsús-
va földre esik, a török pár pillanatig bémultan bámulja ezt a csodát, ami vele még nem esett
meg. De egyszeriben felocsúdik és már újabb rohamra rugtat. A lelkiállapotnak ezt a villám-
gyors váltását, az elernyedett harckészségnek ezt a váratlan fellobbanását érzékeltetik az új
versszak csoportos alliterációi:

„De kemény kezével ő szablyát kirántá,
Evel pozdorjává bán paizsát rontá;” (XV. 87)

Az alliteráció két esetét láttuk eddig, ahogyan Zrínyinél jelentkezik. A harmadik eset:
a nyelvi elemeket kristályosodásra készítő új anyag belépése a vers közegébe. Az új anyag
lehet valamely fontos, a szokásosnál nagyobb súlyú szó, elsősorban tulajdonnév: híres hős
vagy az események során szerepet játszó helység, táj vagy folyó neve, de lehet valamilyen
becses tárgy, kedves személy, kedvenc állat vagy ritka jelenség neve is, amely az alliterációs
folyamatot meg tudja indítani, és pedig sokszor olyan módon, hogy a szókezdő betűírmek
mint hangos hírnökök már egy versszakkal előbb bejelentik a híres vendég érkezését. Így
zendülnek meg a *z* hangok Zrínyi nevének megjelenése előtt a IV. ének 95. versszakában,
ahol az első és az utolsó sor üti meg a *z*-ket:

„Ily zöndülést hallván az Szulimán császár,
.....
Nézi, honnan lehet köztök ily zürzavar —”

És csak azután tűnik fel, a következő versszak élén, Zrínyi neve.

Mehmet és Szulimán neve megtölti a versszakot szókezdő betűírmel. Azért emlí-
tem Mehmetet elsőnek, mivel a versszak első szavának kezdő hangja Mehmet jövetelét jelenti,
— sőt az előző versszak utolsó sora is mind Mehmetet, mind Szulimánt. Bemutatom tehát
az előző szakasz utolsó sorát is:

„Magunk is szerencsésen mindnyájan járunk.

Mindezen sem ijedt az nagy Szulimán,
Mutat bátor orcát Mehmetnek sátorban,
Szívében, nem tudom, ha mint szájával van...” (IV. 76—77)

Isten neve is, Mahomed próféta neve is alliterációt vonz:

„Induljon Istennek szerető táborá,
Vagyon Mahometnek mireánk nagy gondja.” (IV. 80)

Zrínyinek a rangját jelentő szó már elég arra, hogy alliterációt, sőt finom szójátékot sugalmazzon a költőnek:

„Messziről meglátá horvátországi bán,
Hogy bánik népével megdühödött Rézmán.
Lovát sarkantyuval meginditá bátran...” (III. 71)

A hatodik ének azzal kezdődik, hogy Szulimán követeket küld Zrínyihez. Halul, a sima beszédű követ igyekszik meghódolásra bírni Zrínyit. Példaképpen említi az okos megadásra Tammát, Kazul Bas urát. Tamma tehát itt nyomatékos szerepet kap, ehhez képest már az előző versszak megüti a *t* és *k* hangokat, de az alliteráció dandára a Bas személynév után igazodik, mint látjuk, csakugyan egész dandár. Ezt a *b* hangot már az előző versszak második sorában megüti a költő, hogy azután az ezt követő versszakban öt *b* dobbanjon meg mint öt dobütés:

„Isten akaratját viszi végben hívást, (ti. a szultán)
Ne adja Isten azt, hogy te meggondolhasd,
Hogy te Isten kedvét kézzel megtartóztasd.

Ó, holdog, bölcs Tamma, Kazul Bas nagy ura!
Békességet császártul mert kérni tuda, (b, k, t egy sorban!)
Idején s eszessen magát megalázta,
Mostan nagy Persiát békességben hívja.” (VI. 18)

Halul, Szulimán követje, míg beszél, fontos figurája lesz az éneknek, mindenki figyelme feléje irányul, már csak diplomáciából és udvariasságból is. Zrínyi is feléje fordulva figyel rá, hiszen válaszolnia kell majd minden szavára. Hogy Halul fontos megbízatása teljesítése közben még emberi rokonszenvet is tud ébreszteni, ezt azzal is érezteti a költő, hogy a Szultán üzenetét közvetítő beszéd utolsó sora kétszer is megüti Halul nevének kezdő hangjait:

„... egy millió népet
Hoz el romlásodra, ha szavát megveted.”

Az ezt követő versszak kezdete pedig már nem is szókezdő betűrímet, hanem kezdőszótag-rímet alkot Halul nevére:

„Itt hallgata Halul, és esék zsbolygás...”

De mindehhez még hozzá kell tennünk, hogy Zrínyi válasza háromszor is alliterál Halul nevére [négyeszer a rangjára („követ”)], még a szultánt is megtisztelve három betűrímmel:

„Jó követ, okossan nekünk megbeszéléd,
Lágyon s haraggal is urad követségét;
Szép szóval kitévéd urad szeretetét,
Kit mihozzánk hordoz, és az ő jó kedvét.” (VI. 36, 37, 39)

Deli Vid, Demirhám, Radivol, Juranics — mind, mind nagyszerű alkalom a költőnek, hogy nevük köré betű-rím koszorúkat szőjön. Érdekes módja az alliterációnak, amikor két-

két hős, barátok vagy ellenségek, együtt szerepelnek a versszakban, és ilyenkor a mind ketjük nevére felcsendülő alliterációk úgy feleselgetnek egymással, mint az énekes kettősök. Ilyen mindjárt a VI. ének 83. szakaszában Deli Vid és Hamviván „kettős”-e, amit egyébként az előző versszak a már bemutatott módon intonál. De lássuk magát a kettőst:

„De vitéz Deli Vid átalment a vizen,
Az törökök hátán, s többre halált viszen.
Ő eleiben megy Hamviván szerezsen;
Megesmerete vala Vidot szép fegyverén.”

Ugyanez ének 89. szakaszában ez a kettős még plasztikusabban alakul: miután a 88. szakasz utolsó két sora megcsendíti mind Hamviván, mind Deli Vid nevének kezdő hangját — és milyen kifejezően: Hamviván nevét a „halálos” szó jelenti be, Deli Vidét pedig a „dárda” —, a 89. szakasz első sorában Hamviván nevének kezdő hangjai beszélnek páros alliterációban, a második sorban ebben az alliteráció-sorban szünet áll be, amit a *k* hangok összecsendítése tölt ki; a harmadik sorban ismét teljes erővel megszólal a Hamviván-alliteráció, közrefogva Vid nevét, de az utolsó sorban már Hamviván hangja megszakad, mint ahogy az élete is — már csak Deli Vid nevének alliterációja zeng, érzékeltetve a dárda halálos döfését. De magyarázatok helyett olvassuk inkább Zrínyi szövegét, amelynek alliteráció-rendszeréhez fogható hasztalan keresünk a magyar költészetben, de még a világirodalomban is:

(„Üvén Hamvivánnak nagy kerék kű vala,
Azt is porrá törte az halálos dárda.) (Intonálás)

„Bement hasában is, nem tartá meg háta,
Mert kedves életét magával kirántá;
Esik le Hamviván Vid előtt hanyattá,
Földben leszegezte Deli Vid dárdája.” (VI. 89.)

Ugyanilyen kettőst idéz fel Demirhám és Deli Vid párharcának leírása:

„Demirhám haraggal s dühösséggel nagyobb,
De vitéz Deli Vid igaz hűtellel bátrabb; (VII. 94)

A közbe-közbe huhogó h-k idézik Hamvivánt, aki miatt a párviadal folyik.

De nézzünk egy másik kettőst: a két hű barát, Radivoj és Juranics kettősét, amelynek az elején Radivoj neve, Juranics rangja („vajda”) vonzza a betűrímet, aztán Juranicsnak a neve is:

„Erős Radivojon rendi istrázsának
Vala, és mellette Juranics vajdának.
Ezek kapu fölött vigyázásban voltak,
Radivoj így szóla másik barátjának:

„Juranics vajda, édes vitéz barátom,
Nézd, min gondolkodom, édes jobbik szárnyom! . . .” (IX, 15, 16)

És hadd idézzem még egyszer Radivojt: hűséges barátját és bajtársát látja halálos veszélyben. Milyen jellemzően mutatja be az egész helyzetet, meg a hős lelkiállapotát is az alliteráció-rendszer: Radivoj és a nevére alliteráló szó között ez a szó áll: „bánatját”, magát a Radivoj-alliterációt ölelkező rímek módjára veszik körül a „társ” szóra alliteráló *t* hangok:

„Nem tarthatja tovább Radivoj bánatját,
Oda rugaskodik, az hun látja társát.” (IX. 70)

Deli Vid halálos bajvívását a XI. ének utolsó verssora jelenti be, szintén kettős formájában:

„Bán Vidot bocsátja halálos bajt vīni.”

Még egy szép kettős a XIV. énekből, Demirhám és Deli Vid harca: dobognak a *d-k*, villognak a *v-k*, ropognak az *r-ek* két versszakon át:

„Igy monda Demirhám, *de* Vid ilyenképpen:
„Pogány eb, nem pokol az én lakóhelyem.
De nem disputálni én teveled jöttem,
Hanem hadd váljék még, mit tudunk mi ketten.”

Ily szók után gyorsan *reá* rugaszkodik,
Alatta fekete föld ugyan *rö*zzenék,
Villámlás módjára *d*árdája kitünék
Kezéből, *de* Demirhám gyorsan elugrék.” (XI. 63, 64)

Említettük, hogy egy-egy kedves állat vagy tárgy is kiválthatja az alliteráció-sort. Amirassen csoda-lova, Karabul kényes táncolását egész sorozat szókezdő *k* hang eleveníti meg:

„Az *ú* kedves lova Karabul, kényessen
Mellyet *ú* jártatott had előtt s *kev*élyen.
Mondják, hogy Karabul nagy Arabiában
Széltül fogantatott egy hires *kanc*ában . . .” (I. 79, 80)

De nemcsak ilyen pompás paripa, egy-egy róka, holló, kánya, medve neve is elegendő ahhoz, hogy megjelenése kiváltsa az alliterációs folyamatot. Sőt mint már jeleztük, nagy súlyú elvont szavak is, mint had, halál, vívás, vitészség, vidámság, vész — megindítója lehet, csaknem kivétel nélkül megindítója is az alliteráció-soroknak. A had vonulása magában véve halálveszéllyel terhes, de ha a költő ki is mondja a „halál” szót, ez a „had” szóval együtt szükség-szerűen életre hívja a *h-s* alliteráció-sort:

„Könnyű had és bátor és gyors mint az *ár*víz,
Ugy tetszik, kezében mindegyik *hal*ált *v*isz,
Mert jó lova hátán csak a fegyverben *h*isz,
Nincsen tartalékja, sem tűz, *se*m sebes *v*iz.” (I. 70)

Egy másik ilyen hadvonulást emlegető részlet:

„Hatalmas török császár szultán Szulimán
Huzza ránk *har*agját, mint dühös oroszlán,
Minket elyesztetni és *r*ontani kíván;
Vagyon *re*ménsége szántalan sok *had*án.” (V. 6)

A vívás, viadal még akkor is *v-k* tömegét vonzza, ha a költő szóval nem is mondja ki magát a fogalmat:

„. . . Azt mondja: *ves*tég *ül*ve *ve*gyük meg *v*árat.
Legjobb lesz: *buj*unk el, *ve*ssük el *kard*unkat,
Hagyjuk *ve*szni *hír*ünket, *ve*gyünk *kap*ákat
Vitéz *ke*zeinkben; így *ront* *kauro*kat
Győzhetetlen császár, így *vesz* meg *v*árat.”

Nem folytatom az alliterációs példák felsorakoztatását. Azt kell mondanom, s ezt az eddigi példák után bárki elhiheti, hogy nem a példák felkutatása okoz gondot, hanem sokkal inkább az a kérdés: mit is válasszak ki bemutatásra a rendelkezésemre álló példák gazdag tárházából!

*

Zrínyi, eposza prózai bevezetőjének elején arról beszél, hogy nagy művét mindössze egyetlen tél felforgása alatt írta meg. A bevezető szavai szerint később sem javítgatta művét, mivel hadakoznia kellett a törökkel, — a mű tehát elméjének első szüleménye. Ez a nyilatkozat eddig csaknem minden kutatót félrevezetett: Zrínyi vallomásával erősítették azt az állításukat, hogy *A Szigeti Veszedelem* verselése „hibás, darabos, csiszolatlan, szabálytalan”. Általában az irodalomtörténészek elismerték a mű zordon fenségét, de bizony a verseléséről nem sok jót tudtak mondani. Vagy elhitték Zrínyi előszavának azt a kijelentését, hogy neki nem volt ideje formai csiszolatra, vagy ami még rosszabb: bevezetőjének másik mondatát hitték el, amelyben azt mondja, hogy az ő igazi foglalkozása nem a költészet, hanem a hadviselés.

Mindabból, amit eddig Zrínyi ritmikájából, továbbá rimelési és alliteráció-rendszeréről elmondottam, úgy gondolom, vitathatatlanul kiviláglik, hogy Zrínyi a legfinomabb verstani hatásokat tökéletesen ismeri és ezekből mindent a maga helyén alkalmaz — ott, ahol az események alakítása, a jellemek rajza vagy a légkör megelevenítése éppen megköveteli. Zrínyi verselése, amellől hogy a ritmus szabályosságát követelő törvényének is eleget tesz, olyan változatosságot, az erőnek és a színeknek olyan változatosságát vonultatja fel, amire példát a magyar költészet történetében hasztalan keresünk. Zrínyi megalkotta az igazi epikus műformát, amely ki tudja küszöbölni az ilyen nagyméretű művek fenyegető veszedelmét, az egyhangúságot.

Zrínyi Gyöngyösi nemcsak az eposz megalkotásának módszereiben, hanem a verselésben is igen erősen hatott. De már Gyöngyösi, Zrínyi egyszerű példája után, síma, szabályos, tetszetős, de egyhangú eposzi formát alakított ki. Nagy sikere, az eszmei engedményeken kívül, ennek a formai csiszoltságnak tulajdonítható. És az egymást váltó nemzedékek, különös módon, abban mind megegyeztek, hogy bár eszmei tekintetben Zrínyit kétségtelenül magasabb hely illeti meg, a verselés csiszoltságában és zeneiségében Gyöngyösi túlszárnyalja Zrínyit. Arany is Gyöngyösiének nyújtja a pálmát, Zrínyit pedig megrója „caesurátlansága” miatt. De ugyancsak Arany már észrevette azt is, hogy Zrínyi ritmusa rokonságot mutat egyes népdalaink ritmusával. Arany a maga költői gyakorlatában Gyöngyösi szabályos, főleg 4—2 tagolású, a hatodik szótag után feltétlenül és következetesen sormetszetet alkalmazó sorait fejlesztette tovább, a maga módján küzdve a versformá egyhangúsága ellen. De epigonjainál már nyomasztóan nehezedik ránk a verselés sivár unalma.

Zrínyi után Petőfi volt az első költőnk, aki eposzaiban, de különösen a *János vitéz*ben Zrínyi módjára kezeli a magyar alexandrinust, — az eredmény: ugyanolyan változatos, erőteljes és hajlékony epikus verselés, mint Zrínyinél. Petőfi egyébként a *Szécsi Máriában* sem a hősnő első megéneklőjének síma verselését követi, — itt is sokkal inkább Zrínyihez mérhető, mintsem Gyöngyösihez. A *János vitéz*ben pedig a 4—2-es mellett a 3-as tagolás is elég sűrűn előfordul, és megtaláljuk a Zrínyinél először használt „szabálytalan caesurájú” sorokat is, mint pl.

„Ez a világ / aligha // csárdában nem / ég” // 4—3—4—1

vagy:

„De fogadom / bele is // török a / fogad” // 4—3—3—2

Tanulmányomban igyekeztem bemutatni, mit köszönhet Zrínyink verselésben is a horvát Karnarutićnak. Talán nem érdektelen megjegyeznünk még, hogy a horvát irodalom első nagy fellendülése annak a Petar Zrinskinék nevéhez fűződik, aki éppen *A Szigeti Veszedelem* átdolgozásával tett igen erős és tartós hatást a fejlődésnek indult horvát irodalom művelőire. Ennek az új irodalomnak első jelentős képviselője Pavao Vitezović od Senja, akinek Zágrábban először sikerült irodalmi központot teremteni. *Odiljenja Sigetskogo* (Sziget ostroma) című eposzában Zrínyi bán és vitézei hősi helytállását és halálát énekli, és éppen ennek a

műnek van nagy szerepe a nemzeti öntudat felébresztésében. Vitezović már nem Karnarutić-nak, hanem a mi Zrínyinknek verselését követi, természetesen úgy, ahogyan az Petar Zrinski átköltésében megnyilatkozik: négysarkos sorvégi rímeket használ, mint Zrínyi Miklós, és ugyancsak négysarkos sormetszet-rímeket. Egyébként ő is, Karnarutić hagyományaihoz híven a 4—2 // 3—3-as, illetőleg a 3—3 // 3—3-as tagolású ritmust kedveli. Igazi humanista jelenség ez, ahogyan egy kis nép képviselője, a horvát Karnarutić átadja alkotó munkájának eredményeit a magyar Zrínyi Miklósnak, Zrínyi Miklós nagy műve öccse átköltése révén visszakérül a horvát szellemi életbe, és annak eleven alkotórészévé és tartós ihlető forrásává válik. A Zrínyiasz megszületésének és utóéletének története az egymás mellett élő népek szellemi kölcsönhatásának egyik legszebb példája.

Géza Képes

MIKLÓS ZRINYI'S METRIC AND RHYME SYSTEM

Miklós Zrínyi, born in 1620, is and remains up to the XIX. century the greatest talent in the field of Hungarian epic poetry. Then, in the XIX. century Michael Vörösmarty and from the middle of the century on John Arany takes over Zrínyi's part as an epic poet. Up to the present the metrics and rhyming of Miklós Zrínyi was dealt with mainly by trying to find an excuse for his so called weaknesses in versification. Mr. Képes suggests that in the greatest part of the epos the rhythm peculiar to Zrínyi manifests itself clearly and markedly, however it is not the division 4—2 // 4—2 customary in Gyöngyösi and Arany, but a division 3—3 // 3—3 that is characteristic of this rhythm. Zrínyi succeeded in creating a true epical rhythm always powerful and varied. Even his rhyming is of a much higher quality than appraised hitherto. Zrínyi not only uses rhymes at the end of the lines but also rhymes preceding the division of metrical units in the middle of the lines. This technique of caesura rhymes is unexampled both before and after Zrínyi in Hungarian epic poetry. In this respect Zrínyi goes by the Croatian poetry, particularly by Bernard Karnarutić who has also his share in the evolution of the Zrínyi-rhythmics. Besides rhythmics and rhyming also a highly original and unusually expressive alliteration system illustrates the consciousness of Zrínyi's art.

The epic poem of Miklós Zrínyi has been translated and partly rewritten in Croatian by his younger brother Petar Zrinski. Subsequently the Croatian poet Pavao Vitezović composed under the influence of the work of Miklós Zrínyi and Petar Zrinski an epos in four songs on the siege of Szigetvár. Thus the history of birth and after-life of the „Zrínyiasz” („Zrinyiad”) is a magnificent example of the spiritual interaction in peoples living side by side.